

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət
Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası

"Zəka İşığında"
Milli Dayarların Təbliğinə
Yardım İctimai Birliyi

Cəmилə ÇİÇƏK

Cəmилə Çiçek (Cəmile Köçəri qızı İsbəndiyarova) Kelbecer rayonunda anadan olub. Bakı Slavyan Universitetini, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunu, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetini bitirib. AYB və AJB-nin üzvü, "Qızıl qələm" mükafatı laureatıdır. Kiçik yaşılarından poeziyaya maraq göstərib. Dövri mətbuatda ədəbi, vətənşərvər ruhlu yazıları, yurd həsrəti şeirleri və elmi-publisistik məqalələri ilə tanınır. "Ədalət", "Şərq", "Respublika" qəzetlərində işləyib, "Təhsil" jurnalı, "Ədəbiyyat qəzeti", "525-ci qəzet", "Vətən səsi", "Kelbecer harayı" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyinin təsisçisi və sədri, "Milli Zəka" beynəlxalq elmi-ədəbi, iqtisadi-siyasi jurnalın, www.zekaishiginda.az saytının təsisçisi və baş redaktoru, milli mənəfe və dövlətçilik mövqeyində deyərli kitablar – "Kelbecerin saz qalası", "An çiçəye gelib", "Sen dağlardan ayrılmadın", "Sazımız ağlayır dağlar başında", "Alılı dəyərlərini simvollaşdırın kultlar" publisistik kitablarının müəllifi, "Səməd Vurğun-Aşiq Şəmsir dastanı", "Əyyub və Sonəm dastanı", "Fəzli və Məhliqa dastanı" adlı elmi-publisistik kitabların toplayıcı və tortibçisidir.

2014-2018-ci illərdə AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı olmuş, 2018-ci ildə dissertasiya müdafiə cdərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışdır.

Prezident təqəüdçüsüdür

MODERN AZƏRBAYCAN ALİLƏ MODELİ

Cəmилə Çiçek

MODERN AZƏRBAYCAN ALİLƏ MODELİ

CƏMİLƏ ÇİÇƏK

**MODERN AZƏRBAYCAN
AİLƏ MODELİ**

**"Elm və təhsil"
BAKİ-2019**

Ön sözün müəllifi: **Məlahət Həsənova,**
millət vəkili, "Şöhrət" ordenli

Elmi redaktor: **Qəzənfər Paşayev,**
professor

Rəyçilər: **İsa Həbibbəyli,**
akademik

Asif Rüstəmli,
professor

Himalay Qasımov,
professor

Elnur Rüstəmov,
psixoloq

Bu toplu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının 2019-cu il birinci qrant müraciəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən, "Zəka İşığında" Milli Dəvərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən ("Ailə, qadın və uşaqların sosial, fiziki və mənəvi inkişafına dair təşəbbüs'lər" bölmü Müzəffər) "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" üçaylıq layihə çərçivəsində nəşr edilərək yayımlanır. Kitabda Azərbaycan ailə təsisatının müxtəlif formaları, xüsusilə modern Azərbaycan ailə modelləri haqqında elmi-sosioloji materiallar toplanıb. Kitab ailə məsələləri üzrə mütəxəssislər, eləcə də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Cəmilə Çiçək (Cəmilə Köçəri qızı İsbəndiyarova). Modern Azərbaycan ailə modeli. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2019, 80 səh.

Məlahət HƏSƏNOVA
Millət vəkili, "Şöhrət" ordenli

AZƏRBAYCAN AİLƏSİNİN YENİ MODELƏRİ LAYİHƏSİ HAQQINDA

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yaradım İctimai Birliyi tərəfindən 2019-cu ilin may ayından həyata keçirilməsinə başlanan "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" mövzusunda layihə, adından da göründüyü kimi, son illərdə KİV, internet və sosial şəbəkələr vasitəsilə xaricdən gələn davamlı güclü təsirlərə, dərin aşınmalara məruz qalan milli ailə formalarının araşdırılması, tədqiqatçılar tərəfindən bir sıra məsələlərin təhlilini verməklə, cəmiyyətimiz üçün uyğun modellər təklif olunması istiqamətində atılan növbəti elmi-sosioloji fəaliyyət növləri olaraq aktual məsələləri əhatə edəcək.

İnkişaf etmiş Qərb dövlətlərində ailə problemləri ilə ciddi məşğul olan beyin mərkəzlərinin, QHT-lərin, ailə institutlarının, sosioloji təsisatların çoxsaylı araşdırılmalarına, maraqlı nəticələrinə, fərqli metodoloji modellərinə rəğmən, Azərbaycanda da, hökumətimizin çoxistiqamətli fəaliyyəti daxil olmaqla, dövlət qurumları və ictimai təşkilatlar

tərəfindən bir sıra ciddi layihələr həyata keçirilir. Son vaxtlarda çoxsaylı elmi-kütləvi tədqiqatlar, sosioloji sorğular, kulturoloji və sosioloji, iqtisadi-sosial araşdırırmalar aparılsada, cəmiyyət və onun kiçik modeli sayılan ailə modelləri, birgə yaşarlıq formaları, gender məsələləri durmadan dəyişikliklərə uğrayır, dövrün – zəmanənin tələblərinə uyğun olan elmi-intellektual yanaşmalar tələb edir.

2018-ci ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri- Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyinin uğurla həyata keçirdiyi, Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində geniş ictimaiyyətin, tədqiqatçıların, alımlərin, həmçinin yazılı və elektron KİV nümayəndələrinin, TV əməkdaşlarının, yeni – sosial media təmsilçilərinin, bloqerlərin iştirak etdiyi, "Ailə dəyərlərini özündə simvallaşdırın kultların təbliği məqsədilə tədbirlərin təşkili" adlı ilk layihənin nəticələrinin təqdimat mərasimində səslənən fikirlər, eyni zamanda, layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanaraq çap edilən "Ailə dəyərlərini simvallaşdırın kultlar" elmi-kütləvi kitabındakı və genişləndirilərək internetdə yayılmış www.zekaishiginda.az ünvanlı saytdakı ailə mövzularına, milli-mənəvi dəyərlərə aid elmi-kütləvi materiallardan, milli ailə mövzusunda ictimai dinləmə – dəyirmi masada səslənən mülahizələrdən də belə nəticə çıxarmaq olar ki, bu ictimai birlik, öz profiliనə uyğun olaraq, problemlərin əsas səbəblərini, həmçinin qlobal dünyada gedən ineqrasiya çağında planetin

müxtəlif ölkələrində yaşayan 55 milyonluq soydaşımızın ailə-məişət düşüncələrini təhlil etmək, ümumiləşdirərək əlaqədar orqanlar, geniş ictimaiyyət qarşısında vacib saylan təkliflərlə çıxış etmək gücündədir.

QHT-nin yeni layihəsi çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyət növlərindən, nəşr etmək fikrində olduğu toplunun planından da göründüyü kimi, ictimai birlik üzvləri müasir həyatın bütün sahələrinin qloballaşlığı, internetləşdiyi, elektronlaşdığı – virtuallaşlığı bir vaxtda yeni nəsil nümayəndələri, eləcə də başqa ölkələrdə yaşayan, xarici mədəniyyətlərin daşıyıcılarına çevriləmkədə olan gənc soydaşlarımız arasında Azərbaycan milli-mənəvi dün-yagörüşünün tərkibində etnik kimliyimizin bir hissəsinə çevrilən ailə dəyərlərinin dirçəldilməsini qarşıya məqsəd qoyublar. Ancaq, eyni zamanda, modern ailə formalarının modellərini işləyib hazırlayan mütəxəssislərin iştirakı ilə ictimai-mədəni, sosial-intellektual müzakirələrə rəvac verə biləcək elmi-kütləvi toplunun nəşr edilməsi, həm də bu istiqamətdə sahəvi ədəbiyyatın zənginləşməsinə xidmət edəcəklər.

Vaxtilə bizim də rəhbərliyində işlədiyimiz Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi bu istiqamətdə geniş fəaliyyət göstərir. Sevindiriçi haldır ki, müxtəlif ictimai birləklər, QHT-lər də bu istiqamətdə hər zaman Milli Məclisin aidiyyəti orqanları, komitələri, eləcə də digər rəsmi dövlət strukturları ilə sıx əlaqələr yaradır, milli ailə modellərimiz mövzusunda müxtəlif layihələr həyata keçirirlər.

Keçmiş SSRİ-nin dağılması ilə bir formasiyadan digər ya-şam tərzinə keçən cəmiyyətimiz, eləcə də Ermənistanın iş-ğalçı siyasəti, Qərbi Azərbaycan və Dağlıq Qarabağdakı mə-lum münaqişələr nəticəsində doğma yurd-yuvalarından qo-vulmuş milyona yaxın insanımızın, yüz minlərlə ailəmizin ta-leyi hamımızı düşünməyə vadar edir. Diqqətimizdə o da var ki, çağdaş genetik-mənəvi xəritəmizi aşındırı biləcək liberal-radikal dalğalar milli dəyərlərimizə dağıdıçı təsirlər vurur. Təməli Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qo-yulan, sonralar möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəh-bərliyi, Birinci vitse-prezident, bütün dünyada qadınlarımı-zın, analarımızın dostu, ailə dəyərlərinin böyük təbliğatçısı kimi vətəndaşların böyük etimadını qazanmış Mehriban x-a-nım Əliyevanın birbaşa iştirakı ilə müstəqil ölkəmizdə aparılan uğurlu daxili və xarici siyasətimiz bu istiqamətdə problemlərin böyük əksəriyyətinin aradan qaldırılmasına səbəb oldu.

Açıq dünyada yaşadığımızdan müasir Azərbaycan insanı, ailəsi, milli-mənəvi dəyərlərimiz, ailə formalarımıza xaric-dən, yeni texnologiyalar vasitəsilə müxtəlif təzyiqlərə, tə-sirlərə məruz qalır. Problemin kəskinliyini nisbətən azalt-maq, nəsillər arasında dərinləşən mənəvi-ruhi uçurumları aradan qaldırmaq üçün əsrlər boyu formalaşan məişət-ailə institutlarını, sosial-mənəvi təsisatlarımızı daha da möh-kəmləndirmək, qədim və modern dəyərlərin sintezindən ibarət nikah modellərini tədqiq etmək vacibdir. Azərbaycan cəmiyyətinin tarixən qazandığı mənəvi dəyər konseptləri və mədəni institutları içərisində ailə ilə bağlı anlayışlarla ağsaqqallıq-ağbirçəklik dəyərlərinin xüsusi yeri vardır. Tə-

əssüflər olsun ki, son zamanlar bu mənəvi-ruhi dəyərlərə qarşı xaricdən geniş hücumlar olur və bəzi hallarda gəncərimizin bir hissəsi liberal dəyərlər – insan haqları, qadın azadlığı, gender bərabərliyi, cinsi azlıqların hüquqlarının qorunması kimi "dəbə mindirilən trendlər"in təsiri ilə o qarayaxmalara qoşulur, sosial şəbəkələrdəki mənfi tendensiyalı virtual aksiyalara qoşulur.

Bu baxımdan həyata keçirilməsi təklif olunan "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" layihəsi yeni sosial-kulturoloji hərəkata başlamaq, eyni zamanda, çağdaş dünyada get-gedə zəifləyən ailə dəyərlərinin bərpası və genişlənməsi istiqamətində fərqli formatlı aksiyalar həyata keçirməklə, sadalanan mənfi halları nisbətən zəiflətməyi qarşısına məqsəd qoyduğundan dəyərləndirilməlidir. Yaşlılara olan sayğını, gənclərə-uşaqlara yönəli sevgini artırmaqla bu istiqamətdəki gərginlikləri azaltmağı, qədim dəyərlərimizin dirçəldilməsini, daha da inkişaf etdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasını, o istiqamətdə ciddi addımları, innovativ təşəbbüsleri, yeni yaşam dünyagörüşlərini, modern ailə modellərini, yeni nöslin qəbul etdiyi çevik formaları dəstəklədiyinə görə də bu fəaliyyət növləri aktual sayılmalıdır.

Ailə konsepsiyanızın əsas məsələlərindən biri də mental dəyərlərimizdən qaynaqlanan erkən nikahlar, azyaşlıların vaxtından əvvəl, iradələrinə zidd evləndirilməsi, bunların acı nəticələri olaraq boşanmalar, eləcə də yarımcıq, münaqişəli, yaralı ailə tipləri ilə bağlı get-gedə aktuallaşan prob-

lemlerin cəmiyyətə, dövlətə yükə çevrilməsi ilə bağlıdır. Vaxtilə Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışdığını illərdə də, elə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin dörd çağırış üzvü kimi bu məsələləri daima öz diqqətimizdə saxlamağa çalışmışıq. Yeni Azərbaycan Partiyası Siyasi Şurasının üzvü və YAP Nəsimi rayon təşkilatının sədri kimi indinin özündə də ictimai-sosial fəaliyyətlərimizdə ailə məsələlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşmağa çalışırıq.

Layihənin əsas hədəfi modern ailə dəyərlərinin zənginləşməsində, qorunmasında, inkişaf etdirilməsində, tədqiqi və təbliği istiqamətində, yeni nəslə çatdırılmasında, internet və qlobal elektron resurslarında, sosial şəbəkələrdə geniş yayılmasında gənclərin rolunun artmasına nail olmaq, bu yöndə fərqli metodların, formaların axtarılaraq təpilmasına, ictimaiyyət tərəfindən tanıılmasına, dəstəklənməsinə yönəldilib. Bu mənada milli və modern ailə dəyərlərinin problemlərinə həsr olunan layihə, çap ediləcək toplu, ortaya çıxan elmi-sosioloji materialların elektronlaşdırılaraq yerləşdiriləcək saytın cəmiyyətimiz üçün xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilməsi planlaşdırılan "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" layihəsini dəstəkləyir, icraçılara fəaliyyətlərində uğurlar arzulayırıq.

Aynur SOFIYEVA

*Azərbaycan Respublikasının Ailə,
Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsinin sədr müavini*

AZƏRBAYCANDA MODERN AİLƏ DƏYƏRLƏRİ

"Zəka İslığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyi dövlət ailə siyasətini dəstəkləyərək mütəmadi olaraq Azərbaycan ailə dəyərlərinin, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği istiqamətində layihələr həyata keçirir, ailə modelərinin araşdırılması məqsədilə araşdırmalar, elmi-sosio- loji təhlillər aparır.

Belə layihələrdən biri 2018-ci ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımını ilə geniş ictimaiyyətə təqdim olunan "Ailə dəyərlərini özündə simvallaşdırıan kultların təbliği məqsədilə tədbirlərin təşkili" adlı layihədir. Həmin layihə çərçivəsində ictimai birliyin sədri Cəmilə Çiçəyin müəllifliyi ilə "Ailə dəyərlərini simvallaşdırıan kultlar" kitabı nəşrə hazırlanaraq çap edilmişdir.

Bildiyimiz kimi, bu mövzuda geniş oxucu kütləsinin diqqətinə çatdırılan "Modern Azərbaycan ailə modeli" elmi-kütləvi məqalələrdən ibarət yeni kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına

Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyələşdirdiyi, "Zəka İşığında" İctimai Birliyinin həyata keçirdiyi "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" adlı yeni aktual layihə çərçivəsində hazırlanaraq nəşr olunur.

Müstəqil dövlətimiz milli-mənəvi, etik-modern dəyərlərimizə böyük saygı və ciddi maraqla yanaşır, bu dəyərlərin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün gərəkli addımlar atanları hər zaman dəstəkləyir. Biz bir xalq olaraq soyköküümüzə, milli-mənəvi dəyərlərimizə bağlılığımızı qoruyub saxlamaq imkanını qazandığımıza görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə və dövlətimizə hər zaman güvənə bilərik.

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi dövlət ailə siyasetini həyata keçirən qurum olaraq bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən ictimai birlikləri, QHT-ləri hər zaman dəstəklədiyimiz kimi, "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyini də dəstəkləyir və gələcək fəaliyyətində uğurlar arzu edirik.

Elnur RÜSTƏMOV

*"Gencaille.az" Psixologiya Elmi Tədqiqat
Institutunun sədri, psixoloq*

DÖVRÜMÜZÜN AZƏRBAYCAN AİLƏSİ: ƏNƏNƏVİ, YOXSA YENİ MODELLƏR?!

"Zəka İslığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyi tərəfindən 2019-cu ilin ortalarından həyata keçiriləcək "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" layihəsi və onun yekunu olaraq nəşr ediləcək toplu üçün məndən rəy, eyni zamanda məqalə istəniləndə elmi, eyni zamanda praktik fəaliyyətlə məşğul olan psixoloq kimi cəmiyyətimiz üçün vacib sayılan nikah-ailə problemləri haqqında fikir söyləyə biləcəyimi düşündüm.

Gündəlik iş fəaliyyətimdə ailə problemləri ilə bağlı müraaciət edən insanlarla apardığım konsultasiyalar, eyni zamanda elmi tədqiqat istiqamətində çalışdığınımdan artan boşanmalara, ailədaxili münaqışlərə biganə qala bilmərəm. KİV və internet saytlarındaki çoxsaylı ekspert rəylərimin, açıqlamalarının böyük əksəriyyəti məhz bu məsələlərə həsr olunur. Ancaq ailə münasibətləri və onunla bağlı problemlər mənim düşündüyümdən də ciddi, mürəkkəb, hərtərəfli tədqiqata ehtiyacı olan günümüzün problematik məsələsidir.

Heç kimə sərr deyil ki, xarici ölkələrdə olduğu kimi, son illər Azərbaycanda da milli ailə problemləri ilə davamlı

məşgül olan elmi mərkəzlər, ictimai təşkilatlar, sosioloji təsisatların sayı artmaqdır, inkişaf etməkdədir. Elmi araşdırırmalara, ciddi nəticələrə, müxtəlif metodoloji yanaşmalara baxmayaraq, dövlət və onun kiçik modeli sayılan ailə tipləri, ailədaxili münasibətlər, gender məssələləri davamlı olaraq araşdırılmalıdır, onlara günümüzün tələblərinə uyğun yanaşılmalıdır.

Bu mənada "Zəka İslığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyinin "Modern Azərbaycan ailə modellinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" adlı layihəsinin aktuallığını qeyd etmək vacibdir. Milli, yaxud modern ailə problemlərinin səbəbləri, dünyadakı 55 milyonluq soydaşımızın, eləcə də qarışiq nikahlardan olan ailə modellərini müxtəlif istiqamətlərdən təhlil etmək, araşdırırmaların nəticələrini ictimaiyyətə çatdırmaq və geniş kütlələr üçün vacib sayılan təkliflərlə çıxış etmək günümüzün əsas tələblərindən biridir.

Azərbaycan milli-mənəvi, etnik-mədəni yanaşma fonunda ailə dəyərlərinin dirçəldilməsi, eyni zamanda, modern ailə formalarının modellərini işləyib hazırlayan mütəxəssislərin iştirakı ilə ictimai-sosial, mədəni-intellektual elmi-kütləvi toplunun nəşr edilməsinin bu istiqamətdə problem-lərin bir hissəsini aradan qaldırmaqdə insanlarımıza yardımçı olacağına inamımız böyükdür.

Əlbəttə, milli və modern ailə modellərinə dair layihə, çap ediləcək toplu, ortaya qoyulacaq elmi-sosioloji materialların psixoloq, ailə psixoloqları, sosioloqlar üçün də

ədəbiyyat baxımından əhəmiyyətini nəzərə alaraq, "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" layihəsinin həyata keçirənlərə ancaq və ancaq təşəkkür düşür.

XX-XXI əsrlər psixologiya elmi və onun müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edən sahələri – ötən əsrin əvvəllərindən psixoloji məktəblərin nümayəndələri arasında ailə münasibətlərinə, nikah və boşanma, ictimai münasibətlərin rəsmiləşdirilməsindən tutmuş ailələrin dağılımasına qədər çoxsaylı problemlər ətrafında qızgrün elmi-intellektual mübahisələr, müzakirələr gedib. Bu gün də bəzən bir-birini təkzib edən o polemikalar, araşdırımlar, tədqiqatlar davam edir.

XX-XXI əsrlər psixologiya məktəblərində – psixoanaliz, analitik psixologiya, individual psixologiya, tranzakt analiz, humanist və koqnitiv psixologiya, eyni zamanda ötən yüzyılıyin ən dəbdə olan elmi düşüncə istiqamətlərindən – fenomenologiya, hermenevtika, Frankfurt məktəbi, freydizm, neofreydizm, poststrukturalizm, modernizm, postmodernizm, analitik fəlsəfə, ailədaxili münaqişələrlə bağlı araşdırımlar, sosiologiya, cəmiyyətşünaslıq, ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət, analitik fəlsəfə kimi intellektual sahələrin, həmçinin televiziya, mass-media, internet və sosial şəbəkələrdəki liberal – qabaqcıl nəzəri-sosial, ictimai-mədəni, elmi-etik düşüncə formalarında ailə, ailədaxili münasibətlər, tərəflər arasındaki psixoloji əlaqələr, cinslərarası münasibətlərin inkişafı məsələlərinin dərindən araşdırıldığının şahidi oluruq.

Qloballaşma, xalqların integrasiyası, sürətlənən miqrasiya və immiqrasiya halları, qlobal və lokal münaqışələr-müharibələr, milli-azadlıq hərəkatları, SSRİ-nin və sosialist düşərgəsinə aid edilən ölkələrdə sistem dəyişikliyi, Avropa Birliyindəki dövlətlərin yaxınlaşması kimi proseslərin ailə təsisatlarına təsirini unutmaq olmaz. Mətbuat, yazılı və elektron KİV, TV, radio, internet portalları, saytlar, sosial şəbəkələr, mobil rabitə vasitələri ilə bütün ölkələrdə, eləcə də Azərbaycanda yaşayan insanları müxtəlif təsirlərə məruz qoyan bu proseslərin milli ailə institutlarını da dəyişdirəcəyini təxmin etmək olardı. Bu qəçilməz hallara isə bizim Azərbaycan ailəsi, sosial-mədəni düşüncəmiz, insanlarımız sanki hazır deyildilər.

Məhz indi ailə institutuna böyük ehtiyac duyduğumuzun fərqindəyik. Böyüklər və uşaqlarla, kişilər və qadınlarla, orta və ali məktəblərdə təhsil alan yeniyetmələrlə, gənclərlə, eləcə də müxtəlif qrup vətəndaşlarla (məcburi köçkünlər, əlillər, zorakılığa məruz qalanlar, məktəblilər, miqrantlar, hərbi münaqişə iştirakçıları və qurbanları) işləyən peşəkar psixoloq, ailə psixoloqları, savadlı mütəxəssislər ailə münasibətləri, son vaxtlar tez-tez ortaya çıxan problemlərlə bağlı cəmiyyətə, əlaqədar dövlət, hökumət, ictimai təşkilatların nümayəndələrinə elmi-analitik, sosial-psixoloji tədqiqatların nəticələrini çatdırmaqla modern ailə formalarının yaranmasına təsir göstərməlidirlər.

Son illərin araşdırmasları, statistik məlumatlar, yazılı və elektron KİV-də gedən materiallar, internet və sosial şəbə-

kələrdəki saysız-hesabsız müzakirələr, müxtəlif faktoloji informasiyalar Azərbaycan ailələrindəki müxtəlif səbəbdən yaranan problemləri üzə çıxarıb. TV-kanallardakı sosialyönümlü programlarda ailə münaqışələrini xatırlasaq, eləcə də rəsmi məlumatlardakı statistik faktları analiz etmək kifayətdir ki, problemin ictimai əhəmiyyəti, sosial məhiyyəti, xalqımız üçün aktuallığı aydın olsun. Axır 10 ildə, statistik faktlara görə, ailə quranlara rəğmən boşanmaların sayının durmadan artması psixoloqlar, ailəşünaslar, sosio-loqlar, eləcə də ictimai-siyasi dairələrin nümayəndələrini ciddi narahat etməyə başlayıb.

Respublikamızda son illər bağlanan hər rəsmi 6-8 nikahın ikisinin qısa müddət ərzində pozulması kimi kəskin sosial problemlər, çoxuşaqlı ailələrin sayının kəskin azalması, təkuşaqlı ailələrin artması, qısamüddətli nikahdankənar münasibətlər, dini kəbinlər cəmiyyətimiz qarşısında dərin etnik-məişət, sosial-mədəni uçurumlar yaradıb. Son zamanlar xaricilərlə bağlanan nikahlar, qızlarımızın əcnəbilərə ərə getməsi, gənc oğlanlarımızın müəyyən məqsədlə evlənmək üçün xaricə üz tutmaları ailə institutumuza, millimənəvi dəyərlərimizin məişət istiqamətinin get-gedə əhəmiyyətli dərəcədə tənəzzülə uğramasına dəlalət edir.

Yenə faktlara qayıtmaq məcburiyyətindəyik. 2019-cu ilin ilk dörd ayında Azərbaycanda 18 min 273 nikah və 5562 boşanma halı qeydə alınıb. Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsindən məlumat verilib. Beləliklə, göründüyü kimi, əhalinin hər 1000 nəfərinə nikahla-

rın sayı 5,6, boşanmaların sayı isə 1,7-yə bərabər olub. Düşündürücü, bəlkə də kritik faktlardır. Biz hər zaman fəxr edirdik ki, milli Azərbaycan ailə institutları möhkəmdir, adət-ənənələrimiz, mental dəyərlərimiz, ictimai-mədəni, sosial-məişət düşüncəmiz ailə məsələlərinə qarşı o qədər həssasdır ki, boşanmaların, nikahların dağılmasının qarşısını cəmiyyət tərəfindən asanlıqla almaq mümkündür. Reallıqda isə zaman və faktlar tamam əksini deyir. Faktlar bunu göstərir ki, ənənəvi, klassik, bir qədər də mühafizəkar milli ailə modellərimiz, institutlarımız böhranla üz-üzə qalıb.

Bu proseslərin qarşısını isə yalnız yeniliklər, elmi-bəşəri dəyərlərə söykənən yeni və modern ailə modellərini ictimai düşüncəmizə, həyatımıza daxil etməklə almaq mümkündür.

Çağdaş Azərbaycan ailə modellərindən danışan zaman bir neçə istiqaməti təsnifatlaşdırılmalıdır. Qlobal masstabda ənənəvi, habelə modern Azərbaycan ailə modellərinin mili və beynəlmiləl olaraq iki formasını müəyyənləşdirmək mümkündür.

I. Beynəlmiləl Azərbaycan ailə tiplərinə misal olaraq bunları göstərə bilərik:

- 1) Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan və nikaha girişlərin hər iki tərəfi etnik cəhətdən azərbaycanlı olan ailələr. Yəni iki tərəfin də Azərbaycan türkü olan ailə modeli.

- 2) Milli ailə modelindəki müxtəlifliklər. Burada rastlaşıırıq:
- a) Azərbaycanlı deyərkən əslən respublikamızın oturaq xalqları sayılan türk, talış, ləzgi, avar, tat, kurd və başqa oturaq xalqların nümayəndələrinin ya bir-birləri ilə, ya da birinin digəri ilə qurduğu ailələr. Məsələn, Azərbaycan türkü ilə ləzgi, yaxud da talış, avarın nikaha girərək yaratdıqları ailə modeli.
- 3) Bir tərəfi azərbaycanlı, digər tərəfi əcnəbi olan şəxslərin bağlılığı nikahdan yaranan ailə formaları: ikinci tərəf Qərb və Şərqi insanı olduqda da ailə tipində fərq-lilik müşahidə olunur.
- 4) Rusiyada, İranda – Cənubi Azərbaycanda, Gürcüstanda – Borçalı torpaqlarında, Türkiyədə – Anadolu torpaqlarında, İraq – türkman, Suriya və başqa ölkələrdə yaşayan etnik azərbaycanlıların həm öz aralarında, həm qarışiq, həm də Şimali Azərbaycan və dünyaya səpələnmiş mühacir ailələrinin nümayəndələri ilə yaratdıqları ailə tipləri.
- 5) MDB ölkələrində yaşayan soydaşlarımıza rus, ukraynalı, belarus, qazax, türkmən, özbək, moldav və başqa tarixən ünsiyyətdə olduğumuz millətlərin nümayəndələri ilə nikaha girərək meydana çıxan ailə modelləri. Bu modelin özünəməxsusluqları olduğundan ayrıca bir tip olaraq onu fərqləndirməli olduq.
- 6) Etnik cəhətdən avropalı, ərəb dünyasından olan, afrikalı, hətta Uzaq Şərqi dən olan şəxslərlə bizim millətin nümayəndələrinin yaratdıqları, şərti olaraq sintez ailə

modeli adlandırdığımız nikah formaları. Bu bölgündəki ailə modellərində hər iki tərəfin milli-mental dəyərlərinin sintezini müşahidə edirik.

II. Milli Azərbaycan ailə modellərində aşağıdakı hallara rast gəlinir:

- 1) Respublikamızda yaşayanların yaratdıqları milli ailə modellərində də müxtəliflikləri fərqləndirmək lazımlı gəlir. Burada fərqli modellərlə qarşılaşmaq mümkün olsa da, bu ailə tiplərini birləşdirən əsas cəhət onun tarixi ənənələrə, milli-mental dəyərlərə, etnik-multi-kultural standartlara söykənməsidir.
- 2) Azərbaycanlı deyərkən respublikamızın oturaq xalqları sayılan türk, talış, ləzgi, avar, tat, kurd və başqa oturaq xalqların nümayəndələri ya bir-biri ilə, ya da biri digəri ilə nikaha girərək yaratdıqları ailə modellərini araşdırmağa cəlb edəndə maraqlı amilləri görməkdəyik.
- 3) Respublika daxilində ailə modellərinin ənənəvi, etnik, milli, modern, qarşıçıq, liberal və başqa formalarını da unutmaq lazımdır...

Çağdaş dövrümüzdə bütün dünyada olduğu kimi, bizim müxtəlif ailə tiplərinə aid ənənəvi-milli, müasir-modern ailə modellərinin daşdıqları dəyərlərdə də inqilabi dəyişikliklər, müsbət və mənfi cəhətlər, fərqli yanaşmalar müşahidə edilir. Bu yanaşmaların, mənəvi-psixoloji, sosial-iqtisadi

di, mədəni-məişət dəyişikliklərinin müsbət və mənfi nəticələrinin ciddi-intellektual sosial-psixoloji elmi tədqiqatlarını aparmadan Azərbaycan ailəsinin müasir aqibəti, onun inkişaf və geriləmə proseslərində olması haqqında fikirlər səsləndirmək, təsnifatlaşdırmaq, hansısa ictimai-mental təkliflər paketi ilə ictimaiyyətin qarşısında çıxış etmək mümkün deyil.

Bütün bu mürəkkəbliklərin isə ciddi araşdırılmalara, sosial-psixoloji tədqiqatlara, elmi nəticələrə ehtiyacı var və düşünürəm ki, bu tipli ictimai-sosial layihələr göstərilən isiqamətdə maraqlı, faydalı fəaliyyətlərdən sayıla bilər.

Cəmilə ÇİÇƏK
(İSBƏNDİYAROVA)
*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
araşdırmaçı-jurnalist*

TARİXİ-ETNOQRAFİK VƏ ELMİ BAXIŞLARDAKI MİLLİ AİLƏ DƏYƏRLƏRİMİZ

Azərbaycan etnoqrafiya elmində ailə və nikah münasibətlərinin tədqiqi zəif də olsa, önəmli yer tutur. Respublikamızın qədim və orta əsrlər ədəbi-bədii, tarixi qaynaqlarında ailə və ailə-nikah münasibətlərinə dair kifayət qədər zəngin materiallar var. Bu materiallar zaman-zaman tədqiqatlara cəlb olunub, müəyyən elmi nəticələr çıxarıllib. Azərbaycan etnoqrafiyasının, o cümlədən ailə-nikah münasibətlərinin öyrənilməsində XIX əsr də Çar Rusiyasının daha çox imperialist maraqları baxımından bölgəni araşdırması xüsusi yer tutur: həmin araşdırmalar elmi məxəzə kimi əhəmiyyət daşısa da, Azərbaycanda ailə ənənələrinin mənzərəsinin bütövlükdə deyil, məhz ərazidəki ayrı-ayrı azsaylı xalqların və etnik qrupların ailə-məişət elementləri qabardılmaqla verilməsi həmin maraqların təzahürlərindən biridir.

Rusiya imperiyasının marağındavardı ki, Azərbaycan əhalisinin gələcəkdə vahid millət kimi formallaşmasına bəri başdan maneələr yaradılsın və bunun da önəmli üsulu kimi buradakı azsaylı xalqları və etnik qrupları xüsusi seçib

ayırmağa, onların ailə-məişət müstəvisindəki olan və ya olmayan fərqlilikləri qabartmağa əl atılırdı. Əslindəsə bu ərazi də tarixən birgə yaşamış və indi də bərabər yaşayan insanların ailə xüsusiyyətləri bütövlükdə Azərbaycandakı ailə ənənələrinin vahid obrazının formallaşmasında özünəməxsus rol oynayıb.

Tanınmış etnoqraf Qəmərşah Cavadov "Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları" kitabında rus müəlliflər dən V.Lekqobitov, İ.Beryozin, A.Komarov, E.Veydenbaum, P.F.Riss, D.Kistenyev, B.V.Miller, Q.F.Çursin, A.Bukşpan, E.Pçelina, A.Şifner, T.Tsimmer, İ.Petrov, İ.Seqal, Y.Yabinin, H.Kalaşov, S.Qlinka, V.L.Veliçko, H.H.Şavrov, A.H.Qenko, A.Fon Plotto, İ.Q.Qerber və başqalarının əsərlərini araşdırıb qeyd edir: "Azərbaycanın ayrı-ayrı əyalətlərindən bəhs edən müəlliflər onun ərazisi, torpaq örtüyü, təbii-coğrafi şəraiti, əhalinin məşğuliyyəti ilə yanaşı, əhalinin etnik tərkibi haqqında da məlumat vermişlər". Həmin əsərlərdə Azərbaycanda ailə və nikah münasibətləri barədə də müəyyən məlumatlar əksini tapmışdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, adları çəkilən müəlliflərin əsərləri əksər hallarda Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu da rus imperializminin Qafqazda, xüsusən Azərbaycanda azsaylı xalqların simasında dayaq axtarmaq niyyətlərindən irəli gəlirdi.

XIX əsr də rus müəlliflərin əsərlərində daha çox təsərrüfat məişəti, dili, mənşəyi, geyimləri, yeməkləri, həyat tərzi və sairə ilə yanaşı, ailə məişəti ilə bağlı müəyyən məqamlar əksini tapmışdır. Azərbaycanın cənubunda yaşayan

talışları öyrənmiş D.Kistenev qismən də olsa, onların ailə həyat tərzinə, məişətinə toxunaraq bu nəticəyə gəlmişdir ki, talış ailəsi bütünlükə patriarxal xarakter daşımır və da-ha fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. Ailə üzvləri şəxsiyyətcə daha müstəqil və azaddırlar. Bu da, bizə görə, əhalinin, xüsusilə qadınların təsərrüfatda fəal iştirak etməsi ilə əlaqədardır. Mənbələrin qeyd etdiyi kimi, talış ərazisində çəltiyin tumcara basdırılması prosesini ancaq qadınlar həyata keçirərdi. Daim işlə məşğul olan qadın isə çadra geyinib, yaşmaq taxa bilməzdi. Məhz bu, talış ailəsində qadınların daha çox müstəqilliyinə səbəb olmuşdur.

Talışların ailə-məişətinə xas olan cəhətlərdən biri də çoxuşaqlılıqdır. Bu, onları Azərbaycanın başqa etnoslarından fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Talış ailəsində 6-dan az uşağın olması qəbahət sayılırdı. Odur ki, hər ailədə 10-a, bəzi hallarda hətta 15-dək uşağın olması qanuni hal idi...

Q.Çursinə görə, talış oğlanları arasında 15-20 yaş, qızları arasında 12-16 yaş kəbin həddi-bülügü sayılırdı. Müəllif yazar ki, talışlar arasında evdə qulluqçunun, işçi qüvvəsinin olması üçün 5-6 yaşlı oğlan uşağıını 14-15 yaşlı qızla evləndirmək adəti də mövcud olmuşdur. Qız evinin oğlan evindən başlıq alması da qəbul edilmiş ailə-məişət adətlərindən sayılmışdır. Q.Çursinin yazdığını görə, kəbin zamanı verilən başlıqın miqdarı 50-100 təmənlə və ev avadanlıqları ilə ödənərdi. Bir çox adətlərinə görə isə talışlar Azərbaycan türkləri ilə eyniyyət təşkil edirlər. Toyun mərhələləri, icra

olunan adət-ənənələr, qohumluq-qudalıq münasibətləri, toyda ifa olunan, oxunan musiqi və mahnilər buna misaldır.

Çap olunan etnoqrafik araşdırımaların səhifələrində əksini tapan bir araşdırında lokal ədəb-ərkan qaydaları ilə seçilən kurd ailəsində atanın başlıca sima sayıldığı göstərilir. Kürdlər arasında ailənin "mala-məzən", yəni böyük ailə və "bala becuk", yəni kiçik ailə forması var idi. Çox vaxt bir dam altında bir nəslin nümayəndələri yaşayırdı. Ümumiyyətlə, kürdlər arasında nəsil-tayfa münasibətləri çox səciyyəvi hal olmuşdur. Bu xüsusiyət kürdlərin yaşayış məskənlərinin əsasən tayfa-qəbilə prinsipləri əsasında salınmasına gətirib çıxarmışdır.

Ümumiyyətlə, kürdlərin ailə-məişətinin özünəməxsus xüsusiyətləri olmuşdur. Hər şeydən əvvəl qadınlar daha müstəqil olmuşlar. Zənnimizcə, bu da kürdlərin məişəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq XIX əsrin sonlarına aid bir ədəbiyyatda deyilir ki, kurd qadını başqa qonşu xalqların qadınlarından daha üstün hüquqlara malikdir. O, həm ailədə, həm də döyüsdə ərinə arxadır. Döyüşə gedən kurd kişisinin bütün işlərini onun arvadı yerinə yetirir. Yəni ev işləri, mal-qaraya baxmaq və təsərrüfata rəhbərlik məhz qadınların üzərinə düşür. Bir sözlə, kurd qadını cəmiyyətdə özünü qoruya bilməli, nəslinin nüfuzu-na xələl gətirməməli idi. Əks təqdirdə o, istər ailə üzvləri və istərsə də nəslin nümayəndələri arasında öz nüfuz və hörmətini itirə bilərdi. Ərə xəyanət kurd qadınına yaraşmayan cəhət sayılırdı. Əks təqdirdə kişi öz qadınını öldür-

mə hüququna malik idi. Bundan ötrü heç kim, hətta qadının ata-anası da onu günahkaraya bilməzdi. Çünkü bu, atanın öz nəсли arasında hörmətdən düşməsinə səbəb ola bilərdi.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiyasında müəyyən qədər ailə-nikah məsələlərinə toxunulmuşdur. Ə.Ələkbərov XX əsrin 30-cu illərində apardığı tədqiqat nəticəsində belə bir qənaətə gəlir ki, kürd ailəsində qadının kölə vəziyyətində olmasının səbəbi dini fanatizmdir. Kürd ailəsində oğlanın doğulması sevinclə, qızın doğulması isə təəssüflə qarşılanırırdı. Patriarxal xarakter daşıyan kürd ailəsində qadınlar yaşmanır, çadrada gəzir, gəlin çox vaxt qaynana və qaynatadan gizlənirdi. Atası isə qızı istənilən oğlanı ərə verirdi, gənclərin rəyi nəzərə alınmırırdı.

Bu baxımdan xristian udilərin də XIX əsrin sonlarından başlayaraq öyrənildiyini qeyd etmək lazımdır. Ugilərin ən böyük tədqiqatçısı M.Bejanovun SMOMPK-nın XIV buraxılışında "Vartaşen və onun sakinləri haqqında qısa məlumat" adlı məqaləsindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, keçmişdə udilər üçün patriarchal ailə forması xarakterik olmuşdur. Böyük ailənin başında "qojin padşah", yəni ailənin böyüyü, padşahı dayanırdı. Onun bütün göstərişləri ailə üzvləri üçün qanun sayılır və sözsüz yerinə yetirilirdi. Ailənin gəliri və çıxarı, təsərrüfatı, onun idarə edilməsi, ailədaxili münasibətlər, uşaqların tərbiyəsi, bir sözlə, ailəyə məxsus bütün maddi və mənəvi məsələlərin həllini ata yerinə yetirirdi. Ata sağ ikən ailədaxili bütün hakimiyyət ancaq

ona məxsus idi, o ölükdən sonra isə "qojin padşah"ın bütün funksiyaları ailənin böyük oğluna keçirdi. Oğul olma-dıqda bu funksiyani ana yerinə yetirirdi. Atadan sonra udi ailəsində ikinci şəxs ana və böyük qadın sayılırdı. Böyük qadınlara udilərdə "kala kurux" deyilir. Ailənin daxili hə-yatı ilə bağlı bütün məsələlərin həlli onun üzərinə düşündü. Qəbul edilmiş ənənəyə görə, ailənin başçısı evə daxil olan-da bütün ailə üzvləri ayağa dururdu. Yemək süfrəsində onun öz yeri olurdu. Burada, başqa ailə üzvlərinin oturması qəbahət sayılırdı. Udi ailəsində oğulun ata ilə yeyib-içmə-sinə, qonaqla bir yerdə oturmasına mənəvi hüququ yox idi. M.Bejanov yazır ki, udi qadınları təkcə yaxın qohumlardan deyil, eləcə də kəndin ağısaqqallarından yaşınar, ailədə, bir qayda olaraq, kişilərdən ayrı yemək yeyərdilər.

Fon Plotto "Qafqaz dağlıları haqda məlumatlar toplu-su"nda çap olunan "Zaqatala dairəsinin təbiəti və adamları" adlı məqaləsində ingiloyların toylarının zurna ilə keçdiyini yazır, ləzgi adlandırdıqları avarların dəfn adətlərinin ümu-mi müsəlmanlarla eyni olduğunu yazır. Belə ki, dəfn bila-vasitə molların iştirakı və göstərişi ilə keçirilir, ölü evində namaz qılır, Quran oxunur, sonra onu cənazəyə qoyaraq qəbiristanlığı aparırlar. Dəfndən sonra tavanalı ailələr qəb-rin yanında xüsusi otaq tikir, yay vaxtı isə çadır qururlar. Müəllifin yazdığını görə, molla 3-7 gün burada qalaraq ölü-yə Quran oxuyur. Avarlar 40 gün ərzində hər həftənin ba-zar ertəsi və cümə axşamları qəbir üstə gedir, qadınlar isə evdə ağaşırlar. Fon Plotto yazır ki, Zaqatala vilayətində

məskunlaşan müğallar (Türklər) və ləzgilərin (avarlar) adətləri ümumi müsəlmanlarla eynidir.

Ötən əsrin ikinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiyasında daha sürətlə və geniş şəkildə tədqiq olunmağa başlanan sahə ailə məişəti, ailə-nikah münasibətləridir. Azərbaycan ailəsinin tarixi formaları, nikah növləri, toy, dəfn adətləri, ailədaxili münasibətlərin sistemi yaradılmışdır. Etnoqraflar torpaq və təsərrüfat münasibətləri, nəsil əlaqələri və s. məsələlərdən asılı olaraq Azərbaycanda kiçik və böyük ailələrin mövcudluğunu, xüsusiyyətlərini araşdırmışlar. Məhz XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiyasında nikah növləri təsnifatlandırılmışa başlanılır. Bu proses 50 il ərzində yeni tədqiqatlarda özünü göstərir. Bəzən terminlər, adlandırılmasalar bir-birindən fərqli olsa da, amma ailə-nikah münasibətlərinə bir-birindən bir o qədər də fərqlənməyən yanaşmalar üzə çıxırıdı. Bu illər ərzində Azərbaycanda tari-xən təkkəbinli və ikiarvadlı nikah formaları, ekzoqam, en-loqam nikah qaydaları, göbəkkəsmə (beşikgortmə), levirat, sororot, kuzen nikah adətləri, qızqaçırma və toy ilə nikaha-girmə formaları təsdiq edilirdi. Toy adətlərinin təsnifatında da ciddi fərqlər yoxdur. XX əsrin ikinci yarısında Azərbay-can etnoqrafiyasında toy qızın bəyənilməsindən nişan aparılmasına qədər birinci mərhələyə, qızın nişanlanmasından toyə qədərki ikinci mərhələyə, toyun başlanmasından gəlinin ər evində üzə çıxarılmamasına qədərki üçüncü mərhələyə bölünür. XX əsrin ikinci yarısında azsaylı xalqların və etnik grupların ailə və nikah məsələlərinin öyrənilməsi də geniş-

lənir. Ailə-nikah məsələlərinə daxil olan yas adətləri əksər hallarda keçmişin və şəriət qaydalarının tənqidi üzərində qurulduğundan kifayət qədər etnoqrafik material olmasına baxmayaraq, etnoqrafik izahına tam tapmir. Ailə və nikah münasibətlərində ən az öyrənilən ailədaxili münasibətlərdir. Ailədaxili münasibətlərin (uşaq tərbiyəsi, qadının vəziyyəti və s.) tədqiqinə, adətən, yeni "sosializm cəmiyyəti" quruculuğu baxımından yanaşılır. Məhz ailə-nikah məsələlərindən çıxış edərək ötən əsrin 80-ci illərində etnososial mövzulara maraq artır.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan etnoqrafiya elmində ilk elmi dərəcələrə layiq görülən alımlar məhz ailə möişətilə bağlı tədqiqatlar aparıblar. H.A.Quliyev 1953-cü ildə "Azərbaycan kolxozçu kəndlilərinin sosialist mədəniyyəti və möişəti (Quba rayonunun materialları əsasında)" dissertasiya müdafiə edib. Dissertasiyada qadınların vəziyyəti, ailə başçısı, ailədə əmlak məsələsi, ailənin gəliri, ailədə uşaqların tərbiyəsi, ailə-nikah məsələləri, toy və doğum adətləri əksini tapib. H.Quliyev sonrakı illərdə ailə münasibətlərinə başqa əsərlər də həsr edib.

M.İ.Atakişiyeva isə elə həmin il "Azərbaycanlıların ailə-möişəti keçmişdə və indi (Xaldan rayonunun materialları əsasında)" adlı dissertasiya müdafiə edib. R.Babayeva Abşeron toylarının elçilik, nişan (bu mərhələdə oğlan evi üzük və şal gətirərdi), paltarkəsdi (toy paltarlarının tikilməsi), sərpayı (yaxın qohum qadınlar toplaşardılar, "başbüütöv" qadın gəlinin başına xına qoyardı), xinə-nahana (xına və ha-

mam gecəsi) bölündüyünü yazar. Müəllif sərf dövrün ideoloji tələblərindən irəli gələrək qeyd edir ki, XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrədə oktyabr inqilabınadək azərbaycanlılar arasında nikah sərf iqtisadi məsələlərə görə bağlanırdı: "...Əksər valideynlər sosial baxımdan bərabər olan yaşlı dul kişiyə qızlarını vermirdilər. Bu vəziyyətdə evlənmək istəyən dul kişi daha aşağı təbəqədən arvad seçməli idi və ya öz təbəqəsindən dul qadın ilə evlənməli idi. Yüksək təbəqədən olmayan qadın üçün daha yüksək təbəqədən olan dul kişi ilə nikaha girmək şərəf sayılırdı". Valideynlərin nikaha razılıq verməməsi, onların aralarındaki düşməncilik və maddi vəziyyətə görə oğlanın "qızqaçılmaya" üstünlük verdiyini bildirən müəllif hərdən toy xərclərinin ödənməsi üçün vəsait olmadığından yalançı qızqaçılmaya əl atıldığını, amma kəbin bağlanılanadək qızın evdə qonaq sayıldığını göstərir.

R.Babayeva məqaləsində monoqam (təkkəbinli), poliqam (çoxkəbinli) və siğə (müvəqqəti nikah) haqqında məlumat verir, şəriət qaydalarının oğlan üçün 15 yaş, qız üçün 9 yaşda nikaha icazə versə də, əksər hallarda oğlanların 18 yaş, qızların isə 12-13 yaşda nikaha girdiklərini bildirir. Məqalədə kəbin, kənd yerlərində evlənənlər üçün yeni ev tikilməsi, toy zamanı oğlan evinin qız evindən oğurluq etməsi adəti və s. barədə də məlumat verilir. R.Babayeva bildirir ki, qızın valideynlərinin nikaha etirazı və oğlan ailəsinin maddi çətinliyi qızqaçılmaya götərib çıxarırdı.

XX əsrin birinci yarısında ailə və nikah məsələləriylə da-ha çox başqa elm nümayəndələri məşğul olmuşlar. Məsələn,

R.B.Əfəndiyev "başgörtmə" nikah forması haqqında araştırma aparıb: "Əgər iki qohumun eyni vaxtda iki uşağı olub və bunlardan biri qız, o biri oğlandırsa, onda onları beşikdəcə nişanlayırdılar və uşaqlar böyüyəndə nikaha girildilər".

Q.T.Qaraqaşlı apardığı müşahidələrə əsasən, XX əsrin əvvəllərində Qazax qəzasında 30-40 nəfərlik böyük ailələrin olduğunu yazır. Azərbaycanla bağlı tarixi-etnoqrafik ədəbiyyata dair araşdırımlara görə, "Azərbaycanlılarda müxtəlif tarixi dövrlərdə ailə və nikahın tədqiqi yolunda çoxlu çətinliklər vardır. Bunun əsas səbəbi ailə və nikaha aid qədim yazılı mənbələrin yoxluğuudur. Bu barədə etnoqrafik səciyyəli yazılı məlumatlar XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Qafqazda olmuş rus müəlliflərin əsərlərindədir... Lakin həmin məlumatlar çox ötəridir, azərbaycanlılarda ailə məişətinin bütün sahələrini əhatə etmir, bu əsərlərdə ailə və nikahın tarixi-etnoqrafik təhlili yoxdur".

Qəbilə quruluşu dövründə nikahlar bir qəbilənin qadınları ilə digər bir qəbilənin kişiləri arasında mövcud idi və bu nikah münasibətləri qrup nikah formasını əmələ gətirirdi. A.İ.Sadiqov və Q.A.Qeybullayev birgə yazdıqları əsərdə qeyd edirlər ki, Azərbaycanda böyük ailələr onun əsasını qoyan şəxslərin adına *-lar, -lər* şəkilçiləri əlavə edilməklə əvvəlki nəslin hansı sənətlə məşğul olması (məsələn, Dəmirçilər), məhəllənin coğrafi mövqeyi ilə (yuxarı, orta, aşağı) və s. adlanırdı. Böyük patriarchal ailələr Azərbaycanda inqilabaqədərki və sovet etnoqrafiyasında öyrənilməyib. Ötən əsrin 60-cı illərində böyük və kiçik ailələrin tədqiqinə diqqət çoxalır. Quba rayonunun

materialları üzrə böyük ailələri tədqiq edən Q.Qeybullayev yazıır ki, bəzən kiçik ailələr təsərrüfat səbəblərinin təsiri nəticəsində böyük, bölünməz ailələrə çevrilir, bir neçə nəsildən sonra isə əks proses gedir və kiçik ailələr seqmentləşir. Torpaq münasibətlərinin xüsusiyyətləri, primitiv əmək alətləri, nəsil əlaqələrinin güclü qalıqları ailələrin XX əsrin əvvəllərinə qədər birgə yaşamasını şərtləndirib. Xüsusən Şahdağ xalqları yaşayan Xınalıq, Qızı, Budıq, Cek, Əlik, Soub və başqa kəndlərdə böyük ailələrin qalması natural təsərrüfatın qalığı idi.

Q.Qeybullayev bildirir ki, indiki mənasında endoqamiya ilə ibtidai icma quruluşu dövründə qəbilənin ekzoqam, tayfanın endoqam olmayı heç bir şəkildə yaxın deyil. Çünkü endoqamiyanın müasir anlayışı qohumla evlənməyi nəzərdə tutduğu halda tayfa endoqamiyası yalnız tayfa daxilində evlənməyi nəzərdə tuturdu. Bir-birinə qohum adamları əhatə edən qəbilə daxilində isə nikaha girmək qadağan idi. Müəllif ortakuzen nikahları endoqamiyanın mənşəyi sayır. Q.Qeybullayev toyu aşağıdakı kimi təsnif edir: 1) Qızın bəyənilməsindən nişan aparılması daxil olmaqla birinci mərhələ; 2) Qızın nişanlanmasıdan toya qədərki ikinci mərhələ; 3) Toyun başlanılmasından gəlinin ər evində üzə çıxarılmasına qədərki üçüncü mərhələ. Birinci mərhələ və ikinci mərhələ arası müxtəlif mərasimlərlə bol olsa da, ikinci mərhələ ilə üçüncü mərhələ arasında mərasimlər yoxdur. Bu müddət ərzində oğlan evi qız evinə veriləcək kalımı (başlığı) hazırlamalı və ödəməlidir. Q.Qeybullayev qeyd edir ki, qızın hüquqi cəhətdən oğlan evinə mənsub ol-

duğunu bildirən nişanaqədərki dövr matriarxal olsa da, toy və qızın ər evinə köçməsi patriarxatla əlaqədardır və patri-lokal köçmədir. Etnoqraf toy şənliyini patriarxatın məhsulu sayır.

Çöl materiallarına əsaslanan Q.Qeybullayev bəzi pirlərin böyük ailələrə başçılıq etmiş ağsaqqalların qəbri olduğunu və pir kultunun ocaq kultu ilə bağlılığını, daim yanın ocağıın isə ailənin simvoluna çevrildiyini göstərir. O bildirir ki, əsasən əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan ailə üzvləri arasında əmək bölgüsü olurdu. Qadınlar arasında işin bölgüsündürülməsiylə yaşlı qadın gələcən və ya xuvar (bacı) məşğul olurdu. Əsərdə göstərilir ki, qohum məhəllələr ərazi cəhətdən yaxınlığı, *tayfa*, *toxum*, *şaqqə*, *nəsil*, *törəmə*, *tirə*, *cədd* (Türklərdə), *toxum*, *cins* (ləzgilərdə), *tum*, *şir* (süd), *əqrəbə*, *övlad* (tatlıarda), *yux* (budıqlarda) terminləri qohum qrupları, patriarxallığı izah edir.

Q.A.Rəcəbov bildirir ki, adət və şəriət kişinin iki bacıya eyni zamanda evlənməsini qadağan edirdi. Bundan başqa, kişi öz kirvəsinin qızına evlənə bilməzdi.

Sovet quruluşunun Azərbaycan ailəsində dəyişiklik yaratması tədqiqatçıların diqqətindən yayınmayıb. Amma bir çox hallarda sovet ideologiyası baxımından izahına çalışılıb. Hətta bəzi müəlliflər bildirirlər ki, sovet rejimində sinfi düşmənçilik nəsil hissini üstələyir və nəsil hissi ailəni möhkəmləndirən mənəvi qüvvə rolunu oynaya bilmir. Bu fikirlə heç cür razılaşmaq mümkün deyil, çünkü sosialist quruluşu ailəyə müəyyən təsir göstərsə də, xalqımızın əsrlərlə formalaşmış ailə-nikah münasibətləri sıradan çıxmayıb,

müəyyən dəyişikliklər isə yeni mədəni-məişətin bərqərar olması ilə bağlı idi.

Q.F.Seyidov inqilabaqədərki dövrdə böyük ailələrin qalıqlarını tədqiq edərək bildirir ki, sovet dövründə ailənin hər bir yetkin üzvünün istehsal əməyində iştirakı bərabərlik yaradır, ailə başçısından iqtisadi asılılığı ləğv edir. Müəllif kənd ailəsində qarşılıqlı münasibətlər haqqında yazır: "Köhnə Azərbaycan ailəsində, adətən, yaşılı kişi başçı sayılırdı. Yaşlı nəslə ehtiram hissi saxlanılmaqla müəyyən şəxsi keyfiyyətlərə, nüfuza malik ailəni iqtisadi cəhətdən saxlamağa qadir qadınların ailə başçısı olmasına az rast gəlinmir".

Ş.M.Salehov pambıqçıların ailə məişətini araşdırarkən qeyd edir ki, sovet quruluşunda iqtisadi irəliləyiş nikaha gitənlərin müstəqilliyini artırsa da, çox vaxt yeni evlənənlərin rəyi nəzərə alınmırı. Ş.M.Salehov Azərbaycanda hələ də başgərtmə, köbəkkəsmə, deyikli kimi qədim nikah formalarının da müşahidə olunduğunu yazır.

XX əsrin ikinci yarısında da Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların və etnik qrupların ailə-nikah məsələləri geniş şəkildə öyrənilmişdir. M.H.Şahbazov bildirir ki, Azərbaycan türklərində olduğu kimi, Şahdağ etnik qruplarında da endoqam nikaha geniş yer verilirdi. Eyni zamanda Azərbaycanın bu azsaylı xalqlarının özünəməxsus nikah adətləri vardı. Məsələn, qızılarda elçiliyə kişilərlə bərabər oğlanın bibisi və xalası da gedirdi. M.H.Şahbazov tədqiqatında qız və oğlan bir nəsildən olduğu halda birinci elçilikdəcə nişan taxıldılığını, nişan zamanı "hə" aldıqdan sonra çörəkkəsdi adlanan adətin icra olunduğunu yazır. Çörəkkəsdi za-

manı oğlan evindən gətirilən kərə yağını bal və bir neçə lavaşın üstünə töküb qarışdırar, lavaşa yayar, sonra da lavaşlardan dürmək düzəldib qız və oğlan evinin iki ağsaqqalına verərdilər. Həmin ağsaqqallar lavaşı kəsərdilər. Mərasimin mahiyyəti bu idi ki, iki ailə arasında qohumluq yaranır. Müəllif oğlanın atasının çörəkkəsdi zamanı süfrəyə pul atdığını, qız dilində bu adətə "pıl saaca" deyildiyini, eyni adətə Budıq və Xınalıq kəndlərində də rast gəlindiyini bilsidir.

Ə.K.Əhmədov azərbaycanlılarda kəbin formaları və kəbin adətlərini tədqiq edərək yazar ki, Azərbaycanda aldəyişik etmək, beşikgərtmə kimi nikah formaları olub. Aldəyişik etməkdə ər öz bacısını arvadının qardaşına və ya əmisi oğluna verirdi. Bununla da iki ailə arasında başlıqvermə kimi maddi öhdəliklər həllini tapırdı və belə ailələrdə mənəvi məsuliyyət daha çox olurdu. Müəllifin digər fikrinə görə, böyük ailələrdə ailə-nikah məsələlərində qadının mülkiyyət hüququna diqqət yetirilməyib. Böyük ailələr dağilan zaman bütün əmlak ata və oğullar arasında bölündü. Böyük ailələrin dağılması isə əsasən ailə başçısının vəfatıyla bağlı olurdu. Ə.K.Əhmədov və Q.C.Cavadovun birgə yazdıqları məqalədə isə qeyd olunur ki, bəzən qızqaçırmə qanlı düşmənciliyə gətirib çıxarırdı. Ə.K.Əhmədov nikahda adətlə şəriətin qarşılıqlı münasibətlərindən yazarkən qeyd edir ki, müsəlman hüququ ilə nikah kəbin və siğə formasında reallaşındı, kəbin qanuni sayılırdı. Qazı hər iki nikahı qeyd etməsə də, molla "kəbin surəsi" oxumalı idi, bunsuz arvad natəmiz sayılırdı, o, yemək hazırlaya, inək sağa bil-

məzdi, belə halda ona ikinci dərəcəli işlər tapşırılardı. Çar dövründə isə ailə, nikah və vərəsəlik məsələlərini həll etmək üçün inzibati rayonlarda məclislər yaradılırdı.

Ə.K.Əhmədov "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının materiallarına əsasən azərbaycanlıların ailə-kəbin münasi-bətlərini araşdırıb. Dastanlardakı bu və ya digər nikah qaydalarını, formalarını təhlil edən müəllif Dədə Qorqud dövründə kəbin-toyun bir neçə mərhələdən ibarət olduğunu yazar: gələcək gəlinin seçilməsi, elçilik, kiçik toy (nişan), toy. Məqalədə qeyd olunur ki, dastanlarda şəriət qaydalarının dərin kök salmadığı aydın bilinir. Oğul və qız öz gələcək həyat yoldaşını seçməkdə tam müstəqildir. Ə.K.Əhmədov Qanlı Qoca oğlu Qanturalının "Oğul, qız görmək səndən, mal-riz vermək məndən" sözlerinə diqqəti çəkir, elçi gedərkən təkcə ailənin deyil, qohum-qonşunun, ağsaqqalların rəyinin öyrənildiyini də vurgulayır. Müəllif beşikgərtmə nikah formasının da xüsusiyətlərini araşdırır, Baybecanın qızı olsa, onu Bəyburanın oğluna vədini verməsi faktını xatırladır, bu nikah formasının tarixinin qədimlərə gedib çıxığıni vurğulayır. Onu da bildirir ki, Dədə Qorqud dastanlarının yarandığı dövrdə azərbaycanlılar arasında yalnız mono-qam (təkarvadlılıq) kəbin mövcud olub.

Azərbaycan xalqının qədim ailə-nikah məsələlərinin öyrənilməsi baxımından Ə.K.Əhmədovun əsərləri diqqəti cəlb edir. Dədə Qorqud dövrünün ailə-nikah məsələlərini etnoqrafik cəhətdən öyrənən müəllif oğuzların nəsil artımı, oğul-qızın xoşbəxtlik, dövlət hesab olunması, ana haqqının Tanrı haqqı sayılması, nişanlanma, beşikgərtmə, oğlu olan-

ları qırmızı çadırda, qızı olanları aq çadırda qəbul edən xanlar xanı Bayandır xanın "Oğlu-qızı olmayanları Tanrı qarğamış, biz də qarğarıq" deyərək qara çadırda yerləşdirməsi kimi məsələləri araşdırır. Ə.K.Əhmədov oğuzların ata-anaya münasibətinin izahına, oğul-qızların doğulması, nişanlanma, beşikgərtmə və s. gənc nəslin tərbiyəsi məsələlərinin dastanda əksi kimi məsələlərin təhlilinə geniş yer verib.

Azərbaycan xalqının toy adətləri bir-birinə bənzəsə də, təkcə müxtəlif zonalarda yox, həm də ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrində keçirilməsi onları bir-birindən fərqləndirir. F.Xəlilova toyları şəhər, kənd, rayon, pullu, hədiyyəli, aşiqlı, xanəndəli toylara bölgür. B.Abdullayev qədim Azərbaycan toyunun bəzi xüsusiyyətləri – ərgən qızların bayram günlərində niyyət tutub qulaq falına çıxmalarını, tezliklə toyunun olub-olmayacağını öyrənmək məqsədilə sağ başlığıni çölə atmasını (inama görə, başlığıн ucu küçəyə doğru düşübə, qız tezliklə ərə gedir), qızın stolun küncündə oturmamasını qədim inanclarla əlaqələndirir. Müəllif qız seçən oğlan valideynlərinin "özlərinə yaxın ailə" axtardıqlarını vurgulayır. Oğlanın valideynləri “anası çıxan ağaçı balası budaq-budaq gəzər” prinsipini əsas götürərək gələcək gəlininin ata-anasını yaxından tanımağa çalışır. B.Abdullayev toyaqədərki dövr, toy şənliyi, toydan sonrakı mərhələləri də ayırrı.

M.Hacıyev tatlar arasında da endoqam nikaha geniş yer verildiyini yazar. Tatlarda başlığın alınmaması "qızı qoyun kimi verdi" qiymətləndirilirdi, başlıq isə cehizdən baha olurdu. M.Hacıyev tatlarda dayı arvadının gəlinə yengə dur-

masını matrilokal köçmə ilə əlaqələndirir, eyni zamanda qeyd edir ki, patrilokal köçmədə başqa qəbilədən alınan qızın əvəzinə müəyyən miqdarda haqq (kalım) verməklə "satınalma" nikah forması yaranırdı.

Q.Cavadov bildirir ki, Şahdağ xalqlarında kəbinə girmə çox erkən yaşlarından icra edilərdi. İngiloylarda bu yaş 15, daha sonralar 18-20 yaş arasında müəyyən olunardı. Bir adət olaraq evlənmə mərasimində oğlan və qızın fikri əsas götürülməzdi. Burada valideynlərin bir-birilə razılığa gəlməsi kifayət edərdi. İqtisadi amillərdən asılı olaraq qız 3-5 il nişanlı qala bilərdi. Bu müddətdə oğlan evi qızın geyimi ilə yanaşı, hər bayramda qız evinə bayramlıq borclu idi. Qız isə nişanlı qaldığı müddətdə yaxın qohumlarından gizlənməli və yaşınlıMALİ idid. Həm də nişanlı qaldığı müddətdə qız öz cehizinin hazırlanmasında, xalça-palazın toxunmasında iştirak etməli idid. Müəllif Şahdağ xalqlarında toyların xüsusiyyətləri, Xınalıqda toy mağarının gingahlarda qurulması, Qız, Ha-put, Budıq kəndlərində məhəllə mağaraları ilə yanaşı, bəzən həyətlərdə keçirilməsi və s. barədə məlumat verir. Q.Cavadov Şahdağ xalqlarında qızın ata ocağından deyil, dayı evindən köçməsini, oğlanın ata evində deyil, dayı evində paltarını geyməsini, bəy durmasını matriarxata xas adət sayır. Bu faktda ana tərəfin üstünlüyü aydın görünür.

N.Quliyeva və N.İbrahimovun birgə yazdıqları məqalə-də göstərilir ki, uzun müddət toya hazırlıq mərhələsində qız evi oğlan evindən "atalıq" (başlıq), qənd, düyü, un, yağı və s. alırdı. Lahic kəndində isə oğlan evindən yun da alırdılar. Mehr kimi qız evinə 7 manatdan 30 manatadək qızıl pul, ya-

xud torpaq verirdilər. N.Quliyeva toyu daha kiçik hissələrə böлür: qızbəyənmə, “hə” vermə, nişan, nişanqabağı qaytarma, oğlan evində tədarük, qız evinə paltar gətirilməsi, paltarkəsdi, qız evində cehiz siyahısının tutulması, cehizin oğlan evinə daşınması, kəbin kəsilməsi, qızın oğlan evinə gətirilməsi günü.

N.Quliyevanın tədqiqatlarında ailənin tarixi inkişafı, ailə-dövlət münasibətləri, nikah adətləri (ekzoqam, endoqam), nikahagirmə formaları (məsələn, beşikgərtmə, aldəyişik) böyük və kiçik ailələr, şəriət qaydalarının nikahda yeri, qadın və kişinin mülkiyyət hüququ, ənənəvi ailə-nikah məişətinin sovet dövründə də qalması, sovet dövründə ailənin strukturu, ailə büdcəsi, kənd və sənaye şəhərlərində ailə, gənc və orta yaşılı şəxslərin tənhalığı, qadınların vəziyyəti xüsusi diqqət mərkəzindədir. Onun əsərlərində qızın seçilməsi, evlənənlər arasında münasibətlər, toy prosesi, sovet dövründə toy adətlərinin müəyyən qədər dəyişməsi, etnik qruplarda nikah, uşaq tərbiyəsi və s. məsələlər bütöv şəkildə araşdırılır. N.Quliyeva Azərbaycanın müasir kənd ailəsi və ailə məişəti ilə bağlı tədqiqatlarını genişləndirərək 1997-ci ildə yeni kitabını dərc etdirmiştir. Tədqiqatın ən maraqlı məqamlarından biri budur ki, müasir kəndli ailəsinin tarixi kökləri araşdırılır. Tarixi ənənədən çıxış edən müəllif bildirir ki, XIX əsrдə vergi qoyularkən ailə üzvlərinin deyil, tüstülərin nəzərə alınması ailələrin parçalanmasının qarşısını alırı. Nəticədə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində böyük ai-

lələr üstünlük təşkil edirdi. Sovet dövründəki yanaşmadan, yəni ailənin qurulmasında iqtisadi məsələlərin əsas götürülməsi haqqında iddialardan fərqli olaraq, N.Quliyeva bildirir ki, Azərbaycan ailəsində mənəvi bağlılıq, böyük-kicik münasibətləri iqtisadi əlaqələri üstələyir. Hələ indi də klassik mənada böyük ailələr qalıb. Müasir, daha doğrusu, XX əsrin sonları üçün xarakterik olan ailə tərkibinə gəldikdə isə, müəllif növbəti təsnifatlandırma aparır: "Ailədə bir neçə nəsil – bir, iki, üç və ya dörd nəsil yaşaya bilər. Əgər ailədə üç və ya daha çox nəsil (məsələn, baba-nənə, ata-ana və uşaqlar, nəvələr yaşayırsa, belə ailə mürəkkəb ailə sayılır. Ailədə (ər-arvad) və iki (ata-ana və uşaqlar, ana və uşaqlar, ata və uşaqlar) nəsil yaşayırsa, belə ailə nükləar (yəni kiçik) ailə sayılır".

Son olaraq qeyd edək ki, XX əsrin axırları, yeni əsrin ilk illərindən başlayaraq ailə və nikah münasibətləri yeni xüsusiyyətlər kəsb etdiyi üçün bununla bağlı tədqiqatlar da genişlənib.

CƏMİLƏ ÇİÇƏYİN TƏRTİB ETDİYİ "MODERN AZƏRBAYCAN AİLƏ MODELİ" KİTABI HAQQINDA

Geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilən elmi-kütləvi materiallardan ibarət "Modern Azərbaycan ailə modeli" kitabını məhsuldar tədqiqatçı-alim Cəmilə Çiçək-İsbəndiyarovanın uğurlu layihələrinin növbəti məntiqi nəticələrindən biri kimi qəbul etmək mümkündür. Bu kitabdan da görünüyü kimi, Cəmilə Çiçək Azərbaycan xalqının milli-mənəvi sərvəti hesab olunan ənənəvi və modern ailə dəyərlərinə dair maraqlı cəhətləri ilə fərqlənən dəyərli tədqiqatları bir araya gətirə bilib. Onun hazırladığı bu yeni toplu tanınmış mütəxəssislərdən ibarət həmmüəlliflərin apardıqları məhsuldar araşdırımaların nəticəsidir. Milli və çağdaş ailə formalarının müxtəlif tərəflərinə toxunan bu elmi-nəzəri yazıların müəllifləri, sözsüz, intellektual bir işə imza atıblar.

Hələ ötən il – 2018-ci ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə C.Çiçəyin sədrlik etdiyi "Zəka Işığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyi ailə sistemimizin əsas tərkib hissəsi olan aqsaqqallıq mövzusunda milli və sosial problemlərlə bağlı layihəni uğurla həyata keçirib. Beynəl-

xalq Mətbuat Mərkəzində geniş ictimaiyyətin, tədqiqatçıların, alimlərin, həmçinin yazılı və elektron KİV nümayəndələrinin, TV əməkdaşlarının, sosial media təmsilçilərinin, bloquerlərin iştirak etdiyi "Ailə dəyərlərini özündə simvollaşdırın kultların təbliği məqsədilə tədbirlərin təşkili" adlı ilk layihənin nəticələrinin təqdimat mərasimi təşkilatın qarşısına qoyduğu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəldiyini bir daha təsdiq etdi. Tədbirdə səslənən fikirlər, eyni zamanda, layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanaraq çap edilən "Ailə dəyərlərini simvollaşdırın kultlar" elmi-kütləvi kitabındakı və genişləndirilərək internetdə <http://www.zekais-higinda.az> ünvanlı saytin ayrıca bölümündə yayımlanan ağ-saqqallıq, ailə mövzularına, milli-mənəvi dəyərlərə aid elmi-kütləvi materiallar sübut edir ki, bu humanitar sahədə, fikrimizcə, inkişaf etdiriləsi çox məsələlər var. Layihə çərçivəsində təşkil olunan milli ailə mövzusunda ictimai dinləmə – dəyirmi masada səslənən mülahizələrdən də belə nəticə çıxarmaq olar ki, bu ictimai birləşmiş öz profilinə uyğun olaraq, problemlərin əsas səbəblərini, həmçinin qlobal dönyada gedən ineqrasiya çağında müxtəlif ölkələrdə yaşayan 55 milyonluq soydaşımızın ailə-məişət düşüncələrini araşdırmaq, ümumiləşdirərək əlaqədar orqanlar, geniş ictimaiyyət qarşısında vacib sayılan təkliflərlə çıxış etmək gücündədir.

Nəşr olunacaq yeni toplunun planından, həmçinin QHT-nin yeni layihəsi çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyət növlərindən də göründüyü kimi, ictimai birlili-

yin üzvləri müasir həyatın bütün sahələrinin qloballaşlığı, internetləşdiyi, elektronlaşdığı – virtuallaşlığı bir vaxtda ailə probleminin aktuallığını yaddan çıxarmırlar. Layihə müəllifləri yeni nəsil nümayəndələrinin qarşısında Azərbaycan milli-mənəvi dünyagörüşünün tərkibində etnik kimliyimizin bir hissəsinə çevrilən ənənəvi ailə dəyərlərinin dirçəldilməsi, onların modernləşdirilməsi kimi ciddi məsələləri ardıcıl araşdırmağı qarşılısına məqsəd qoyublar. Bu layihə başqa ölkələrdə yaşayan, yad – xarici mədəniyyətlərin daşıyıcılarına çəvrilməkdə olan gənc soydaşlarımız üçün də tarixi yaddaş funksiyasını yerinə yetirir. Modern ailə formalarının modellərini işləyib hazırlayan mütəxəssislərin iştirakı ilə ictimai-mədəni, sosial-intellektual müzakirələrə rəvac verə biləcək elmi-kütləvi toplunun nəşri həm də bu istiqamətdə sahəvi ədəbiyyatın zənginləşməsinə xidmət edəcək.

Geniş oxucu kütləsini maraqlandıracaq tədqiqatçı-alimlərin, psixoloqların, ailə məsələləri üzrə mütəxəssislərin bu mövzu ilə bağlı işıq üzü görən bu kitabında da həm xalqımızın milli-mənəvi dəyərlər sisteminən qaynaqlanan mənbələrdən, həm real təcrübələrin ümumiləşdirilmiş nəticələrindən, həm də o sahəyə dair müxtəlif elmi-publisistik ədəbiyyatlardan istifadə edilməsi nəşrin ciddiliyindən xəbər verir. Ona görə də reallaşdırılan layihə, ortaya çıxarılan kitab vacib bir sahəyə – ailəşünaslığa dair gərəkli intellektual-təcrübi vəsait kimi xüsusi maraq kəsb edir. Eyni zamanda, mütəxəssislər, oxocular, kitabdan mənbə kimi isti-

fadə edəcək hər kəs burada Azərbaycan xalqının bütün zamanlardakı ailə dəyərlərinin forma və məzmunu barədə tutarlı məlumatlar əldə edə biləcək.

Geniş ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılan "Modern Azərbaycan ailə modeli" kitabı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyələşdirdiyi, "Zəka İşığında" İctimai Birliyinin həyata keçirdiyi "Modern Azərbaycan ailə modelinin təbliği istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili" adlı aktual bir layihə çərçivəsində araya-ərsəyə gətirilib. Bu faktın özü də onu sübut edir ki, müstəqil dövlətimiz milli-mənəvi, etik-modern dəyərlərimizə böyük saygı və ciddi maraqla yanaşır, bu dəyərlərin gələcək nəsil-lərə çatdırılması üçün gərəkli addımlar atanları hər zaman dəstəkləyir. Son nəticədə isə, söz yox, biz bir xalq olaraq soyköküümüzə, milli-mənəvi dəyərlərimizə bağlılığımızı qoruyub saxlamaq imkanına malik oluruq.

Bu baxımdan zənn edirik ki, məhsuldar cavan alim, araşdırmaçı-jurnalist Cəmilə Çiçəyin rəhbərliyi altında araya-ərsəyə gələn, ənənəyə, çağdaş dünyagörüşlərə söykənən, tarixi sivilizasiya yolumuza, mədəniyyətimizə – mənəviyyatımıza önəm verilərək hazırlanan, elmi araşdırmaları özündə əks etdirən bu kitab mütəxəssislər və oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

Bilal HÜSEYNOV

*ADPU Cəlilabad filialının müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

AZƏRBAYCAN AİLƏ MODELİNİN FOLKLOR QAYNAQLARI

Azərbaycan folkloru milli ailə modelinin araşdırılması üçün zəngin mənbələrdən biridir. Əslində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin xeyli hissəsini ailə folkloru adlandırmaq olar. Beşik nəğmələri olan laylalardan tutmuş yas nəğmələri olan ağıllara qədər bütün folklor nümunələri ailə və möişətlə bağlıdır. Bu folklor nümunələrindən ailə və onun problemləri, həmçinin möişət qayğıları qızımızı bir xətlə keçir. Layla da, nazlama da, ağrı da mental dəyərlərdən güc alır:

İgid qalasın istər,
Dağın lalasın istər.
Mən balamı istərəm,
Balam balasın istər [5, 16].

Mövsüm və mərasim nəğmələri əsasən təsərrüfat həyatı ilə bağlı olsa da, burada qoyulan məsələlərin çoxu Azərbaycan ailəsinin günüñü-güzəranını eks etdirir. Möişət mərasimlərində oxunan nəğmələrdə (vəsf-i-hal, ağrı, alqış, dua və sair) ailə qayğıları geniş yer alır:

Araz aşanda ağlar,
Kür qovuşanda ağlar.
Analar balasından
Ayrı düşəndə ağlar [5, 118].

Alqışlarda və dualarda ailə qayğıları "ev-eşik yiyələrinin", "ocaq sahiblərinin" problemləri kimi verilir. Dualara baxaq:

Evin abad olsun.
Ev-eşik sahibi olasan.
Ev tikib, ocaq salasan [5, 25].

Bu tipli folklor nümunələri milli ailə modelinin əxlaq normaları çərçivəsində formallaşmasına gətirib çıxarır. Azərbaycan ailəsi üçün ağsaqqal sözü (oxu: məsləhəti) əsasdır. Ağsaqqal sözü isə folklorun bir janrı olan ata sözlərinin qaynağıdır. Ailə məsələləri ata sözlərində daha iبرətamız şəkildə üzə çıxır:

Kişisi olmayan evin ruzisi olmaz.
Ər ilə arvadın torpağı bir yerdən götürülüb.
Ata olarsan, ata qədrini bilərsən.
Ana qızına taxt verər, ata qızına baxt! [5, 156]
Ailədə övladların böyüyün və kiçiyin yerini bilməsi də əsas şərtidir:

Böyüksüz evdə xeyir-bərəkət olmaz.
Yol böyüyündür, su kiçiyin.
Qocadan demək, cavandan eşitmək [5, 157].

Azərbaycan bayatlarında isə təkcə ailə modeli deyil, bu modeli formalasdıran cəhətlər (eşq-məhəbbət, vəfa-səda-

qət, ayrılıq-hicran və sair məsələlər) də əsas götürülür. Ai-lənin özülündə məhəbbət dayanır.

Eşq-məhəbbət:

Sürünü sürün dağa,
Duman, gəl, bürün dağa.
Leylisi itmiş Məcnun
Salıbdır bir ün dağa [5, 144].

Vəfa-sədaqət:

Güləm, gülü neylərəm,
Gülə qulluq eylərəm.
Mənə öz gülüm gərək,
Başqa gülü neylərəm [5, 147].

Ayrılıq-hicran:

Dağların başı ilə,
Dibinin daşı ilə.
Yara bir namə yazdım,
Gözümün yaşı ilə [5, 149].

Azərbaycan bayatıları içərisində namus, qeyrət, ar məsə-ləleri milli ailə keyfiyyətləri kimi təsvir olunur:

Əziziyəm, Ay batdı,
Ulduz batdı, Ay batdı.
Yarım bivəfa çıxdı,
Məni əgyara satdı [4, 26].

Əziziyəm, yaxşı sin,
Ovçu, yerə yaxşı sin.
Mərd igiddə qaydadi,
Sevər yarın yaxşısın [4, 28].

Folklor nümunələrində ailə modeli ilə bağlı neqativ hallara qarşı etirazlar da öz əksini tapır:

Əzizim, ay naşıdı,
Dağlarda oy naşıdı.
Görüşürük xəlvətdə,
Deyirlər, oynasıdı [4, 26].

Neqativ hallar digər folklor nümunələrində də qabar-dılır. Belə nümunələr daha çox ailə tərbiyəsi ilə bağlı olur. Məsələn, miflərdən birində deyilir ki, Ay bir oğlan uşağı imiş, dəcəllik edir, anası onu xəmirli əli vurur, üzündə ləkə qalır [5, 217]. Müdrik fikirlər dastan və na-ğıllarımızda da yer alıb. "Oğuznamə"də, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanındaki müdrik fikirlər əslində ata sözləridir. Nümunələrə baxaq.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında:
“Ata adını yürütməyən xoryad oğul ata belindən enincə enməsə yey” [1, 251].
"Oğuzname"də: “Oynasına inanan övrət ərsiz qalar.
Səni bir sevməyəni sən iki sevmə.
Ulu gözilə qız al, ərgən gözilə at al.

Ulular sözin tutmayan ulayu qalar” [1, 255].

“Əmsali-Türkanə”dən:

“El ilə duran yixılmaz” [1, 257].

“Qaravaşdan doğan xatun olmaz” [1, 258].

Folklor nümunələrində ailənin dağılması problemlərinə də geniş yer verilir. Bu məsələ bəzən əyləncəli xarakterdə, bəzən də ciddi şəkildə qoyulur. "Mollanın arvadı" qaravəllisində molla öz arvadının kəbinini Salma-na kəsir və özünü pis vəziyyətdə qoyur [6, 44-46]. Bəzi folklor nümunələri isə yanlış və sonradanquraşdırma təsiri bağışlayır. "Qız qalası" rəvayətində guya atanın öz qızına aşiq olmasından söhbət açılır [5, 322-323]. Halbuki Azərbaycandakı Qız qalaları kosmik tədqiqat mərkəzləri olmuşdur. Məsələn, Yardımlı rayonunun Alar kəndindəki Qız qalasının quruluşu, yerləşmə məqamı (yükseklik və sair) onun istehkam deyil, göy cisimlərini öyrənən mərkəz olduğunu göstərir.

Azərbaycan aşiq ədəbiyatında və dastan yaradıcılığında sevgi, ailə, məişət mövzuları aparıcı mövqedədir. Aşıq şeirinin əsasında yarın vəfəsizliyi və əgyara uyma ideyası klassik ədəbiyyatdan gəlir. Aşıq şeiri isə əsasən tərənnüm üzərində qurulur və bəzən şikayət motivlərinə yer verilir. Məsələn, XV-XVI yüzilliklərdə yaşamış Miskin Abdalda yordan şikayət motivi belə verilmişdir:

Dodaqları gül qönçəsi,
Yanaqları lala yarım.
Kölgən gələndə gün qaçar,
Sən bəlasan, bəla, yarım.

Tanrı səni var edibdi,
Aşıqini xar edibdi.
Fələkləri kar edibdi
Çəkdiyim ah-nala, yarım [2, 24].

XIX yüzillikdə isə aşiq şeirində gözəllərin və gözəlliyyin tərənnümü əsasdır. Bu da maarifçilik ideyalarının təsirindəndir.

Aşıq Ələsgərdə:

Sinəmdi eşqin dəftəri,
Sənsən dilimin əzbəri.
Yazılıq Aşıq Ələsgəri
Çəkməyə dara, xoş gəldin! [3, 4]

Molla Cumada:

Cumanın şahı, sərdarı,
Elə, günə havadarı,
Bir qədəm bas bizə barı,
Bərəkət var ayağında [3, 83].

Şirvanlı Aşıq Bilalda:

Yar, başına dolanmadım,
Eşq oduna qalanmadım.
Əğyar olsayıdı, yanmadım,
Özü öldürdü-öldürdü [3, 125].

Ailə-məişət münasibətləri təkcə məhəbbət dastanlarında deyil, qəhrəmanlıq dastanlarında da yer almışdır. Qəhrəmanlıq dastanlarındakı sevgi, məhəbbət səhnələri daha ibrətamız və örnəkvericidir. Koroğlunu Nigarsız, Qaçaq Nəbini Həcərsiz təsəvvür etmək olmur. Lakin ailə və sevgi daha çox məhəbbət dastanlarında problematik şəkildə qoyulur və zamanın, dövrün adət-ənənələri, qanunları səviyyəsində yozulur. "Tahir və Zöhrə" kosmoqonikdir (yəni idealdır), "Əsli və Kərəm" isə patriarxaldır (yəni realdır). Bu ənənə çəgdaş dastanya-ratma prinsiplərində də gözlənilir.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan nağıllarında və dastanlarında böyük ailə modelinə az rast gəlirik. Adətən, ailənin varisi tək oğuldan, qardaş və bacıdan, yaxud da iki qardaşdan ibarət olur. Çoxuşaqlı ailə folklor nümunələri üçün aparıcı model deyil. Kiçük ailə modelinin digər şərti də ata-ananın övladlarından ayrı yaşamasıdır. Adətən, tək oğul belə ailədən uzaqda yaşayır və işləyir. Bəzi hallarda isə ailə qurmaq üçün uzaq səfərlərə çıxır.

Nəticə olaraq deyək ki, Azərbaycan ailə modelinin folklor qaynaqları ətraflı şəkildə araşdırılmalıdır. Gətirilən nümunələr bu mövzunun ciddiliyini ortaya qoyur.

QAYNAQLAR

1. Atalar sözü. Tərtib və ön söz müəllifi Cəlal Bəydili (Məmmədov). Bakı, Öndər, 2004, 264 s.
2. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr. İki cilddə, 1 cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 376 s.
3. Azərbaycan aşiq ədəbiyyatından seçmələr. İki cilddə, II cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 424 s.
4. Azərbaycan bayatları. Tərtib edənlər B.Abdulla, Q.Babazadə və E.Məmmədli. Bakı, Yeni nəşrlər evi, 2004, 304 s.
5. Azərbaycan folkloru. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi B.Abdulla. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
6. Azərbaycan xalq ədəbiyyatından seçmələr. Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 312 s.

Elçin QALİBOĞLU
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN AİLƏÇİLİYİ: QƏDİMLİKDƏN GƏLƏN ƏNƏNƏLƏRİN MODERNLİYİ

Azərbaycan ailəciliyi – inam qalası: qədimdən bugünə bütün çətinliklərə baxmayaraq, dövlətin varlığının qorunmasında ulusun ailəcilik ruhunun özünəməxsus, güclü olması əsas amillərdən biridir.

Azərbaycan ailəsinin çağdaş biçimini onun minillərdən bəri gələn ulusal (milli) gələnəklər (dəyərlər) özülündə (əsasında) yaşadığını sübut edir. Çağımızda da ulusun (millətin) varolumunun qaçılmaz, ən gərəkli (əhəmiyyətli) parçası (ünsürü) olan ailənin insani-ulusal-bəşəri özüldə oturuşması davam edir. Bizcə, bu gediş (proses) əbədidir, daimi inkişaflıdır. Araşdırduğumız konu (mövzu) olduqca genişdir. Biz burada yalnız ən gərəkli detallara toxunacaq, sonda ümumiləşdirici qənaətə gələcəyik.

Nədən hər birimiz üçün ailə bunca dəyərlidir? Nədən çağdaş dünyanın əsas hədəflərindən biri ailədir? Çünkü insanın həyat, dünya, özü haqqındakı bütün gözəl düşüncələri ailə quruculuğunda gerçekliyini tapır. Güclü ailəcilik – millətin və dövlətçiliyin təsdiqi, əbədi yaşarılığıdır. Ailə, hər şeydən əvvəl, millətin özünütəsdiqinin başlan-

şıcı hesab edilə bilər. Azərbaycanda ailəçiliyin qədim ənənələri mövcuddur. Tarixən ölkəmizdə ailə ənənələri hədsiz möhkəm, davamlı olmuşdur. Zamanlar dəyişmiş, ancaq həmin ənənələr bu gün də, demək olar, dəyişməz olaraq qalır.

Azərbaycanda ailəçiliyin qədim ənənələri olsa da, demək olar, həmişə kənar təsirlərə məruz qalmışdır. Yaxın tariximizdə – Sovet imperiyasının basqısı altında olduğumuz 70 ildə biz bunu bütünlükə gördük.

Tarixən türk ailəçiliyinin özünəməxsusluğuna çox zərbə dəymışdır. Sovet dövründə kolxozlaşma, sovxozaşma, həmçinin sənayeləşmə prosesində Azərbaycan ailəsi yenə də əzəli ahəngindən ayrı düşdü: demək olar, işə tələsən ana balasını tələsik öpdü, ata bütün ömrünü işə sərf etdi. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan ailəsi SSRİ (sovətlər) dönəmində rastlaşdığı çətinliklər qarşılığında varlığını qoruyub saxlamış, zamanın bütün təhlükəli gedişlərindən üzüağ çıxmışdır.

Azərbaycan müstəqilliyinin ilk illərində ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün ölüm-dirim savaşına girdi. Bütün çabalara baxmayaraq, Ermənistən iri güclərin himayəsi ilə Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işgal etdi. Bu gedisəndə ən böyük zərbə Azərbaycan ailəsinə dəydi: minlərlə ailə ev-eşiyindən, doğma yurdlarından didərgin düşdü, atanalar, uşaqlar amansız qətlialmlara məruz qaldılar. Təkcə bir faktı demək yetər ki, bu qırğıın zamanı Ermənistən silahlı qüvvələri, Dağlıq Qarabağ separatçıları və 366-cı

motoatıcı alayın birləşmiş qüvvələri tərəfindən Xocalıda müasir dövrün ən qanlı qırğını törədildi. 613 adam qətlə yetirildi, onlardan uşaqlar – 63, qadınlar – 106, qocalar – 70 nəfər idi. 8 ailə tamamilə məhv edildi, 130 uşaq valideynlərinindən birini itirdi; 487 nəfər yaralandı. Onlardan 76 nəfəri uşaq idi; 1275 nəfər girov götürüldü; 150 nəfər itkin düşdü.

Şübhəsiz, Qarabağ savaşındaki itkilərimiz Azərbaycan ailəciliyinin inkişafına olduqca mənfi təsirini göstərdi. Ancaq çətin olsa da, Azərbaycan ailəciliyi sarsılmadı, özünü toparladı, ayaqda durmağı bacardı.

Azərbaycan ailəsində kişinin və qadının yeri

Kişi Azərbaycan ailəsində həmişə başda olub. Bu, türk xarakterindən irəli gələn xüsusiyyətdir. Eləcə də həmişə türk ailəciliyində qadına ilahi, uca saygı olub. "Dədə Qorqud dastanları"nda qadın kişinin "başının baxtı, evinin taxtı" sayılmışdır.

Qadınla təbiətdəki çıçəyin bir-birini tamamlayan oxşarlıqları var. Qadınlar özlərinin ilahi imkanlarını gözəl duyurlar. Bununla belə, kişilərin onlar haqqında yüzillər boyu formalılmış düşüncələri ilahiliklə yanaşı, həm də təzadlı xarakter daşımışdır. Əslində toplumda, ümumən tarix boyunca qadınlarla bağlı yaranan təzadlı fikirlərin səbəbkərli çox hallarda kişilər olmuşdur. Qadın həmişə kişi idrakına,

ruhuna ehtiyac hiss etdiyi kimi, kişi də qadın zərifliyinə görək duymuş, onu idealizə etmişdir.

Çağdaş kürəsəlçilik (qlobalçılıq) ailəyə qarşı təsirini hər yolla artırır. Əgər ailə kimi əvəzsiz bir quruma zərbə dəyir-sə, bununla dövlət də sarsılır. İri dövlətlərin bu anlamda kürəsəlləşmə (globallaşma) məsələsində hesaba aldıqları hədəflərin mahiyyətini anlamaq çətin deyil.

Bədiiyatda, sənətdə daha çox öyülən qadın gerçəklilikdə döyülmüş, söyülümdür. Qadına yanaşma niyə bu dərəcədə qarışıldır? Çünkü insaniliyə münasibət qarışıldır. Toplum kişilərin şəxsində qadına daha çox vasitə kimi baxmışdır. Qadında ilahilik görülmür, bu duyğular dilə gətirilsə də, ömürləşdirilmir. Qadın zəriflik rəmzidir. Toplum isə bu zərifliyi daim əzməyə, tapdalamağa çalışır. Qadın ilk olaraq anadır, bu səbəbdən də o, heç bir ölçüyə sığmır. Onun ən böyük təsdiqi ailəsi, ailəciliyidir. İndi bütün dünyada yaşam harmoniyası durmadan pozulur. Bu üzdən də toplumda və ailədə qadın-kişi ilişgiləri az qala qutsallığını itirmiş, bayağılaşmışdır. İctimai münasibətləri yaranan, ona məna verən isə yetkin insandır.

Qadın-kişi ilişgilərinin insani (ruhsal) səviyyəsi əslində sosial (ictimai) münasibətlərin mənasıdır. Toplum qadın-kişi münasibətlərində onların öz əliylə dərin uçurum yaradır. Çünkü insaniliyə əsaslanmayan hər sayaq ilişgilər insansızlıq doğurur. Bəşəriliyin mayası isə insanilikdir. İnsanilik – fərdlərin insani yaşamında təsdiq olunur.

Son 25-30 ildə azərbaycanlıların ailə həyatında müəyyən problemlər müşahidə edilməkdədir. Dünyanın bir tərəfində

baş verən hadisə az sonra o biri tərəfində insanlarda reaksiya doğurur. Bunun zərbəsi isə ilk növbədə ailələrə, həmin ailələrdə böyükən uşaqlara dəyir. Sözügedən məsələ gənc ailələrin ömründə daha ağırlı izlər yaradır. Zamanın bütün dəyişkənlilikinə, ziqzaqlarına davam gətirmək, ailəni qorumaq, milliliyin tələblərinə daim əməl etmək son dərəcə çətin məsələdir. Dünyadakı gündəlik, müxtəlifyönlü informasiyalar ailələrdə streslərə səbəb olur.

Cəmiyyətdəki sosial-iqtisadi müxtəliflik

Gənc ər-arvad nə qədər güclü olmalıdır ki, belə hallar onlara qətiyyən təsir edə bilməsin. Cəmiyyətdəki sosial-iqtisadi müxtəliflik o cəmiyyətin özəyi olan ailələrdə problemlər yaradır. Gənc ailələrin bir qrupu var ki, onların valideyn sarıdan təminatı yüksəkdir, eləsi də var, təminat orta həddədir. Bir qrup ailələrin cəmiyyətdə xüsusi qabiliyyəti və xüsusi mövqeyi olmadığından daha çox maddi problemlərlə qarşılaşırlar. Cəmiyyətdə bu gün belə ailələr üstünlük təşkil edir. Yüksək təminatlı ailələrin də problemləri var: belələrinin problemləri iqtisadi məsələlər deyil. Yeni yaranan ailələrin anlaşa bilməməsi, xarakterlərində bir çox hallarda uyğunluğun olmaması bu qəbildəndir. Amma elə imkanlı ailələr də var, bu cür psixoloji problemlər müşahidə olunmur. Məsələn, yüksək təminatlı ailədən olan xanım özünü yeni ailədə də istədiyi kimi aparır.

Sırf fizioloji faktorların Azərbaycanın bugünkü gənc ailələrinin ömründə yaratdığı problemlər haqqında da danışmaq gərəkdir. Bunun kökü isə ondan irəli gəlir ki, valideynlər övladlarındakı fizioloji çatışmazlıqları daha çox gizlətməyə meyil edirlər. Uşaq beləcə böyüür. Belə məsələlərin üstü evlilikdən sonra, təbii ki, açılır, gənc ailələrin dağılmasına səbəb olur.

Azərbaycanda bu gün qan qohumları arasında nikahlar geniş yayılıb. Ölkədə geniş yayılmış qan xəstəliklərindən biri də talassemiyadır. Gen daşıyıcılarının belə çox olması onların bir-birilə evlənməsi ehtimalını artırır, xəstəliyin yayılmasına səbəb olur. Neticə budur ki, ailələrdə xəstə uşaq doğulması ehtimalı artır. Bəzi ölkələrdə qan qohumlu nikahlara dövlət icazə vermir. Problemin qarşısını ancaq mərifləndirmə yolu ilə almaq olar.

Bu gün gənc ailələrdə çoxuşaqlılıq dəb deyil. İndi gənc evlənənlər 1, uzaqbaşı 2 uşaqla kifayətlənilərlər. Hətta bəzi təzə evlənənlər fikirləşirlər ki, maddi şəraitləri düzələndən sonra uşaq barədə qənaətə gəlmək olar. Ginekoloq Arzu Məhərrəmova hesab edir ki, dalbadal davam edən doğuşlar qadınlarda müxtəlif mənfi dəyişikliklər əmələ gətirir, vitamin çatışmazlığı, qanazlığı yaranır: "Mən şəxsən 1-2 uşağıın əleyhinəyəm. 3-4, 5-6 sağlam uşağı dünyaya gətirib tərbiyə etməyin ölkəmiz üçün də mühüm əhəmiyyəti var. Hazırda plansız şəkildə nəsil artırmağa lüzum yoxdur".

Prof. Nadir İsmayılov hesab edir ki, Azərbaycanda ailəçilik ənənələri başqa millətlərlə müqayisədə güclüdür.

Gənc ailələrin təməlinin möhkəm olması valideynlərdən çox asılıdır: "Biz uşağı körpəykən əzizləyirik. Yaxşı haldır ki, bu qayğı uşaq nəinki böyüyəndə, hətta ailə qurandan sonra da səngimir, əksinə, daha da artır. Hər bir evlənmək istəyən gənc kişi ailə quracağı halda böyük məsuliyyət daşıyacağını yaxşı dərk etməlidir".

Təəssüf ki, bu gün Azərbaycanda evlənənlərə hədsiz sehiz verilməsi istəyi və gerçəkliyi var. Dəbdəbəli toyalar edilir, ailələr borca girməli olur, nəticədə bu yükün böyük bir ağırlığı istər-istəməz gənc evlənənlərin çiyninə düşür, ilk növbədə onlar bunu anladıqca stresə qapılırlar. Bu, qanadları hədsiz kövrək olan gənc ailələrin problemlərini daha da artırır, ailədə qovğaların, qalmaqalların, dedi-qoduların yaranmasının əsasını qoyur.

Əgər ailə olmasaydı, o zaman insanın indiki səviyyəsi də olmayıacaqdı. Ancaq təəssüf ki, hazırda Azərbaycanda yeni ictimai münasibətlərin formallaşması fonunda ailəçilik ənənələrinə ziyan dəyməkdədir. Sosioloq, dr.Əhməd Qəşəmoğlunun fikrincə, bu gün Azərbaycanda ailə problemlərinə yanaşmaq məsələlərində kifayət qədər yanlışlıqlar mövcuddur: "Yəni necə etməli ki, ailələrdəki harmonik hal heç vaxt pozulmasın. Əslində Azərbaycanın ailə modelini bütün dünyada təbliğ etmək lazımdır. Azərbaycan ailəsi sadəcə iki-üç nəfərin ittifaqı demək deyil. 30 il qabaqkı azərbaycanlı ailəsi dedikdə ailə və ətrafi – ata-ana, qayınata-qayınana, çoxsaylı qohumlar, ən başlıcası isə çoxlu uşaq göz öünüə gəlirdi. Bu insanlar arasında olan doğmalıq tellə-

ri o zaman indikindən çox güclü idi. Vaxtilə hesablamışdım, bir ailə ətrafında 150-200-ə qədər doğma insanlar olurdu. Məhz bu qədər insan, demək olar, bir ocaqdan qaynaqlanır, bunun istisi isə hər tərəfə yayılırdı. Şübhəsiz ki, Azərbaycanda belə ailələr az olmayıb, indi də var. O zamanlar insanlar indikindən daha çox daim bir-birlərinin qayğıları ilə yaşayırdılar, hayanlıq, doğmaliq indikindən qat-qat artıq idi".

2000-ci ildə Azərbaycanda yeni Ailə Məcəlləsi qəbul edilib, 2006-cı ildə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılıb. Bildirək ki, komitənin vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir: səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq; müvafiq sahədə qanunvericiliklə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş normativ tənzimləməni həyata keçirmək; müvafiq sahə üzrə dövlət proqramları layihələrinin işlənib hazırlanmasında iştirak etmək; 4) dövlət proqramlarının və inkişaf konsepsiyanının həyata keçirilməsini öz səlahiyyətləri daxilində təmin etmək; digər icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq sahə ilə bağlı fəaliyyətini əlaqələndirmək; Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsini öz səlahiyyətləri daxilində təmin etmək; dövlətin ailə siyasetini həyata keçirmək; qaćqın və məcburi köçküն qadınların, uşaqların, aztəminatlı ailələrin sosial problemlərini öyrənmək və onların həlli üçün əlaqədar

dövlət orqanları qarşısında məsələlər qaldırmaq; müasir idarəetmənin və bazar iqtisadiyyatının əsaslarının öyrənilməsi istiqamətində, qadınlar tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ailə kəndli təsərrüfatlarının yaradılmasında müvafiq dövlət orqanları ilə birlikdə məsləhətlərin verilməsini təmin etmək və s.

Evlənənlərin məcburi müayinəsi

Artıq 4 ildir ki, Azərbaycanda ailə qurmaq istəyənlər məcburi şəkildə tibbi müayinədən keçirlər. Gedışat göstərir ki, bu proses indən sonra təməli qurulacaq ailələrin sağlamlığının qorunmasında əhəmiyyətli rol oynayacaq, beləliklə, təhlükəli xəstəliklərin ailə biçimində yayılmasının qarşısı, demək olar, alınmış olacaq.

Sonuc

Bundan sonra hər bir dövlətin ayaqda qalması, yaşaması ilk növbədə ailəciliyin güclü təmələ malik olmasından asılıdır. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, dövlətin varlığının qorunmasında ulusun ailəcilik ruhunun özünəməxsus, güclü olması əsas amillərdən biridir. Bu ruhu qorumağın, yüksəltməyin hər bir Azərbaycan vətəndaşı tərəfindən dərk ediləcəyinə inamlıyıq.

MODERN AZƏRBAYCAN AİLƏ MODELİ: GƏLƏCƏYİMİZİN İNKİŞAF YOLU

Dünyanın hər yerində yaşayan 55 milyonluq Azərbaycan insanı üçün modern ailə necə olmalıdır problemi ətrafında ictimai-mədəni mübahisələr illərdir davam edir, son vaxtlar daha da qızışışb. Yaşlı nəsil nümayəndələri ilə yeni nəslin liberal təfəkkürlü üzvləri arasında kəskin fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, layihə çərçivəsində ənənəvi ailə dəyərləri ilə müasir dünyanın çağdaş ailə trendlərinin sintezi ətrafında ictimai-sosial, elmi-mədəni araşdırmaclar, dinləmələr və müzakirələr aparılması, o istiqamətdə fərqli konsepsiyaların hazırlanması, elmi-kütləvi toplunun nəşri, internetdə – sosial şəbəkələrdə materialların yayılması və xaricdə yaşayan soydaşlarımıza çatdırılması nəzərdə tutulub. Dünyaya səpələnmmiş soydaşlarımız və xaricdən gələn həyat tərzlərinin təsiri altında böyükən, nikaha girmək istəyən gənclər və cavan ailələr üçün gündəlik həyatı bilgilər, yaşam tərzlərinin modernləşməsinə ehtiyac duyulur. Liberal dəyərlər, ifrat azadlıq, a-sosial fərdin egoist həyat tərzi istər-istəməz gənc nəslin tərbiyəsinə, yaşam tərzinə mənfi təsir edir. Son 10 ildə bağlanan hər rəsmi 4-5 nikahın az müddət ərzində pozulması kimi kəskin sosial problemlər, təkuşaqlı ailələrin

artması, qısamüddətli qanundankənar münasibətlər, ictimai nikahlar, dini kəbinlər cəmiyyətimiz qarşısında dərin etnik-məişət, sosial-mədəni uçurumlar yaradıb.

Son on ildə öz ilkinliyini, milliliyini itirən ənənəvi Azərbaycan ailə formaları həyatımızın qloballaşlığı, sosial şəbəkələşdiyi – virtuallaşlığı zəmanədə yeni nəsil nümayəndələri, eləcə də başqa ölkələrdə yaşayan və yad mədəniyyətlərin daşıyıcılarına çevrilməkdə olan gənc soydaşlarımız arasında Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin tərkibində etnik kimliyimizin bir hissəsinə çevrilən ailə dəyərlərinin dirçəldilməsini, modernləşməsini, bəşəri motivlərlə birləşdirilərək daha da çağdaşlaşmasını tələb edir.

Çağdaş genetik-mənəvi xəritəmizi dağlıdan liberal-radiikal dalğalar ənənəvi milli ailə dəyərlərimizin tənəzzülünə aparıb çıxarıb. Urbanizasiya – şəhərləşmə, Dağlıq Qarabağ-dakı məlum münaqişə nəticəsində qaçqın və məcburi köçkünlük, obyektiv səbəblərdən xarici ölkələrə mühacirətə üz tutanların artması, dünyanın onlarla ölkəsinə səpələnmış diaspor və qarışiq nikahlardan dünyaya gələn övladların sayının durmadan artması klassik Azərbaycan ailəsinin ənənəvi formalarına sağalmaz yaralar vurur. İndi babalar-nənələr, ata-ana, bacılar-qardaşlar, əmilər-bibilər, xalalar-dayılar, qohum-qonşular, ağsaqqallar-ağbirçəklərlə əhatələnmiş, yeri gələndə məhəllədə, kənddə sosiallaşan milli ailə tipləri azalmaqdadır. Əvəzinə daha çox boşanmaya məruz qalmış, tək ata və ya tək ana himayəsində bir, yaxud ikiuşaqlı dağınıq ailələr cəmiyyətimiz və dövlətimiz üçün

böyük yükə çevrilməkdədir. Ailə dəyərləri ilə bağlı problemlərin kəskinliyini nisbətən azaltmaq, nəsillər arasında dərinləşən mənəvi-ruhi uçurumları aradan qaldırmaq üçün əsrlər boyu formalaşan bu möişət-ailə institutunu, sosial-mənəvi təsisatları möhkəmləndirmək, çağdaşlığa uyğun olaraq modernləşdirilməsini – qədim və modern dəyərlərin sintezini tədqiq etmək vacibdir. Azərbaycan cəmiyyətinin tarixən qazandığı mənəvi dəyər konseptləri və mədəni institutları içərisində ailə ilə bağlı dəyərlər sisteminin xüsuslu yeri vardır. Son zamanlar bu mənəvi-ruhi dəyərlərə qarşı xaricdən geniş hücumlar olur və çox hallarda gənclərimizin böyük bir hissəsi də liberal dəyərlər – insan haqları, qadın azadlığı, gender bərabərliyi, cinsi azlıqların hüquqlarının qorunması kimi "dəbli trendlər" altında o qarayaxmalarla, sosial şəbəkələrdəki mənfi tendensiyalı virtual aksiyalara qoşulur. Layihə sosial-mədəni hərəkata başlamaqla xaricdə və Azərbaycan cəmiyyətində get-gedə zəifləyən milli ailə dəyərlərinin bərpası, inkişaf etdirilməsi, modernləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif formatlı – real və virtual, sosial-ictimai, milli-mədəni, modern ənənələri ilə trendlərin sintezi istiqamətində fəaliyyət növləri keçirməklə sadalanın halları nisbətən zəiflətməyi, dəyərlərimizin dirçəldilməsini, daha da inkişaf etdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasını, bu istiqamətdə aktual addımları, innovativ təşəbbüsərini dəstəkləyir. Əsas hədəf milli ailə dəyərlərinin zənginləşməsində, qorunmasında, inkişaf etdirilməsində, tədqiqi və təbliği istiqamətində, yeni nəslə çatdırılmasında

elmi-sosiooloji araşdırmaların aparılmasına, mətbuatda, internet və qlobal elektron resurslarında, sosial şəbəkələrdə o istiqamətdəki çalışmaların ictimaiyyət tərəfindən tanıdlamasına və dəstəklənməsinə istiqamətləndirilib.

Son illərin araşdırmalarını, statistik məlumatları, yazılı və elektron KİV-də gedən materiallar, internet və sosial şəbəkələrdəki saysız-hesabsız müzakirələr, müxtəlif faktoloji informasiyalar Azərbaycan ailələrindəki müxtəlif səbəbdən yaranan kəskin problemləri üzə çıxarıb. Təkcə TV-kannallardakı sosial yönümlü programlardakı çoxsaylı ailə münaqişələrini xatırlatmaq və eləcə də rəsmi məlumatlardakı statistik faktları analiz etmək kifayətdir ki, problemin ictimai əhəmiyyəti, sosial mahiyyəti, xalqımız üçün aktuallığı aydın olsun. Son 10 ildə bağlanan hər rəsmi 4-5 nikahın ikisinin qısa müddət ərzində pozulması kimi kəskin sosial problemlər, təkuşaqlı ailələrin artması, qısamüddətli qanundankənar münasibətlər, ictimai nikahlar, dini kəbinlər cəmiyyətimiz qarşısında dərin etnik-məişət, sosial-mədəni uçurumlar yaradıb. Son zamanlar xaricilərlə bağlanan nikahlar, qızlarımızın əcnəbilərə ərə getməsi, gənc oğlanlarımızın evlənmək bəhanəsiylə xaricə üz tutmaları ailə institutlarımızda milli-mənəvi dəyərlərimizin məişət istiqamətinin get-gedə əhəmiyyətli dərəcədə tənəzzülə uğramasına dəlalət edir.

Hər dövrdə olduğu kimi, müasir cəmiyyət də özünün mənəvi dəyərləri, ailə ənənələri ilə zənginləşir. O zənginlikləri öyrənmək, qorumaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq

üçün cəmiyyətdə mövcud ailə modellərinin hazırkı vəziyyəti müxtəlif sosial qruplar üzrə araşdırılmalıdır. Günümüzdə ailə institutunda zəifləmə gedir. Gənclərin böyüklərə, övladların valideynlərə münasibətlərində ailə dəyərlərinin mövcud vəziyyəti aydın görünür. Klassik ailədə dəyərlərimizin ictimaiyyətin daha geniş dairələrinə təsirinin öyrənilməsi ilə cəmiyyətimizi zənginləşdirən mənəvi meyarları, əldə olunan resursları aktivləşdirmək və populyarlaşdırmaq mümkündür. Bunun üçün müxtəlif sosial qruplar arasında problem ətrafında araşdırmalar aparılmalı və mövcud vəziyyət təhlil edilməlidir. Bu araşdırmalar milli ailənin və xalqımızın aid olduğu sosial çərçivədəki mənəvi mühit kontekstində götürülməli və ictimai-mənəvi baxımdan öyrənilməlidir.

Bu baxımdan layihə çərçivəsində çağdaş ailə modelləri istiqamətində ictimai-mədəni, elmi-kütləvi müzakirələr, sioloji-intellektual araşdırmalara, milli və modern ailə modelləri sahəsində ciddi tədqiqat işlərinə böyük ehtiyac duyulur. İctimai-məişət münasibətlərinin, çoxuşaqlı ailə modelərinin, qohumluq-qonşuluq konsepsiyasının get-gedə zəifləməsi cəmiyyətimzin kəskin problemlərindən biridir. Açıq dünyada – sərhədsiz planetdə yaşadığımızdan milli-mənəvi dəyərlər sanki arxa plana keçir. Ailə planlaması şüarı altında çoxuşaqlılığa – qohumcanlılığı vurulan ağır ictimai zərbələr ictimai-sosial münasibətlərin tənzimləyicisi, etnik-nəsil psixologiyasının əsası kimi çıxış edən milli ailə institutunun, fəlsəfəsinin get-gedə zəifləməsinə aparıb çıxa-

rır. Klassik ailə ənənələri və müasir ailə trendlərinin ən yaxşı cəhətlərinin sintezinin işlənərək hazırlanması, geniş cəmiyyətimizə təqdim edilməsi, ictimai-sosial müzakirələrin təşkil olunması, elmi-sahəvi araşdırımlardan ibarət toplu, internet resurslarının hazırlanması əsas məqsədlərdəndir.

Layihə bu sahədə elmi-sosioloji araşdırımları cəmiyyətə təqdim etməklə milli və modern ailə dəyərlərinin, nikah institutunun, mədəniyyət-məişət, yaşam fəlsəfəsinin zəifləməsinin qarşısını almaq, ailələrdəki münaqişələrin, boşanmaların, nəsillərarası mənəvi-psixoloji münaqişələrin, qismən də olsa, aradan qaldırılması üçün ictimai-virtual aksiyaların həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Eyni zamanda, layihə sadalanan problemin həllinə yönəli bir çox problemlərin ictimailəşdirilməsini qarşısına məqsəd qoyduğundan, bu sahənin mütəxəssisləri səylərini birləşdirməyi, ictimai müzakirələrin genişlənməsini, yeni – modern ailə modellərinin işlənilməsini dəstəkləyir.

Məqsədləri həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur: tarixən və indinin özündə cəmiyyətimizin ailə dəyərlərinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək və problemlərini müəyyənləşdirmək; klassik ənənələrə söykənən modern ailə dəyərlərinin, dünyagörüşünün, fəlsəfəsinin, problemlərinin öyrənilməsi, onların yeni formalarının işlənib hazırlanması, beynəlxalq aləmdə planetar mədəni norma kimi təbliği, aktivləşdirilməsi və populyarlaşdırılması yollarını tapmaq; internet və sosial şəbəkələrdə modern ailə institutunun tanıdılmasının, təbliğinin təşkili;

modern ailə modelləri haqqında əldə edilmiş qənaətlərin yeni media və klassik KİV-də təbliğini həyata keçirmək; düşüncə adamlarımızın, ekspertlərin, ailəşünasların və gənclərin bir yerdə olduğu dəyirmi masa və tanıtım məclislərini təşkil etməklə problemin müzakirəsini həyata keçirmək və perspektivlərini müəyyənləşdirmək. Əsas hədəf o istiqamətdə yeni nəslin iştirakını təmin etmək, internet və qlobal elektron resurslarında, sosial şəbəkələrdə geniş istifadəsində gənclərin rolunun artmasına nail olmaq, bu yöndə yeni metodların, formaların axtarılaraq tapılmasına, o mövzuda həyata keçirilən rəsmi dövlət proqramlarının, tədbirlərin geniş ictimaiyyət tərəfindən tanıdılmasına və dəstəklənməsinə yönəldilib.

Layihədə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün cəmiyyətimizin mənəvi dəyərlərindən biri olan ailə institutunun, dünyagörüşünün, fəlsəfəsinin, problemlərinin öyrənilməsini, onların yeni trendlərlə zənginləşdirilməsini və sintezləşdirilərkən modern formalarda bərpasını, beynəlxalq aləmdə planetar etik norma kimi təbliğini, aktivləşdirilməsini və populyarlaşdırılması yollarının araşdırılmasını əsas vəzifə olaraq qarşısına qoyur.

Ailədaxili münaqişələr üzrə mütəxəssislər, ailəşünaslar, cəmiyyətşünaslar, kulturoloqlar, ailə psixoloqları, sosioloqlar, yeniyetmələr, gənclər, tələbələr, jurnalistlər, yazıçı və publisistlər, xaricdə yaşayan soydaşlarımız, yazılı və elektron KİV nümayəndələri, bloqer və internet – sosial media, qlobal şəbəkə istifadəçiləri layi-

hədən bəhrələnə bilərlər. Real olaraq layihə müddətində cəlb olunacaq 65 nəfər, virtual olaraq internet vasitəsilə minlərlə şəxsi əhatə edəcək layihədə kütləviliyə xüsusi diqqət ayrılaceq.

Layihə Azərbaycan cəmiyyətinin bütün sferalarını, eləcə də virtual alətlər vasitəsilə dünyada yaşayan soydaşlarımızı əhatə edəcək. Bu layihədən milli və modern ailə modelləri haqqında daha geniş təsəvvürləri və sosial təcrübələri olan yaşlı insanlar, həm də bu institut vasitəsilə öz mədəni davranışlarını daha da zənginləşdirməli olan gənclər faydalanaçaq. Bütövlükdə layihə yaşlı nəslin malik olduğu mənəvi dəyərlərin gənc nəslə tam və mükəmməl şəkildə ötürülməsini nəzərdə tutduğu üçün layihə geniş əhatə dairəsinə malikdir və ümummilli xarakterlidir.

Milli ailə dəyərlərinin, mental qayda-qanunların, etnik mədəniyyətin, yaşam dünyagörüşlərinin daha çox internet – sosial şəbəkələrdə, KİV-də, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələri arasında tanıdlmasına ehtiyac duyulur. Ailə dəyərləri və modern modellərlə bağlı bilgilərin yayılması, məlumatların zənginləşməsi, elektron resurslarda daha geniş istifadəsi də sadalanan gənc qrup nümayəndələrindən asılıdır. Çünkü milli-mənəvi və modern baxışların sintezindən ibarət müasir ailə dəyərləri xalqa məxsusdur və hər bir vətəndaşın zövqünü formalaşdırın, tərbiyə edən mühüm faktordur. Əldə olunan nəticələrdən qanunverici orqanlar qanunyaratma fəaliyyətində və icra orqanları təbliğat işində istifadə edə bilərlər. Bu fəaliyyətlərdən ailə mədəniyyəti

ilə məşğul olan yerli və beynəlxalq qurumlar da faydalana bilər.

Tarixən də, elə indinin özündə də dünya azərbaycanlılarının mənəvi-mədəni mərkəzi, adət-ənənələrimizi tədqiq edən elm-beyin mərkəzləri əsasən paytaxt Bakıda yerləşir. Eyni zamanda, qonşu ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar və dünyanın hər yerinə səpələnən 55 milyonluq soydaşımız da əsasən Azərbaycan paytaxtı vasitəsilə maarifləndiyinə görə layihə məhz burada fokuslanıb. Modern ailə tiplərinə əsasən paytaxtimizda və iri şəhərlərdə rast gəlinir: onların məskunlaşdığı rayonlar – yaşadığı məkanlar da layihənin fokuslandığı coğrafi ərazilərdir.

Fəaliyyət planına uyğun olaraq aşağıdakı istiqamətdə işlərin görülməsi nəzərdə tutulur:

- layihənin texniki-elmi hazırlıqları;
- mütəxəssislər və ailə ilə bağlı rəsmi dövlət, eləcə də ictimai qurumlarla fərdi və mobil görüşlərin keçirilməsi;
- milli və modern Azərbaycan ailə dəyərlərinin, yeni ailə modellərinin araşdırılması, materialların kitab şəklində çapına hazırlıq;
- klassik, modern, milli ailə formaları, dəyərləri, modelləri, tipləri haqqında məlumatların öyrənilməsi, çağdaş dövrə uyğunlaşdırılması üçün təkliflərin aidiyyəti qurumla-ra və cəmiyyətə təqdim edilməsi;
- yaşlı nəslin nümayəndələrinin iştirak etdiyi, ailələrlə bağlı lokal görüşlərin, tanıtım məclislərinin təşkil edilməsi;
- milli Azərbaycan ailəsi ilə bağlı məlumatların gənclərə çatdırılması istiqamətində – ailə dəyərlərinin, bilik və

təcrübələrinin KİV-də, internet və sosial şəbəkələrdə təbliğinin təşkili;

- ənənəvi Azərbaycan ailə modelinin, dəyərlərinin, onun müasir formalarının UNESCO-nun xətti ilə bəşəriyyətin qeyri-maddi sərvətlər siyahısına salınması üçün müxtəlif formalı internet aksiyalarını həyata keçirmək;

- araşdırıcıların Azərbaycanın ənənəvi və modern ailə dəyərləri barədə tədqiqatlarından ibarət toplunun nəşri, həmin materialların nüfuzlu elmi-kütləvi sayt və sosial mediada, şəbəkələrdə, eləcə də internet resurslarında yerləşdirilməsi;

- BMM-də təqdimat mərasimi və tanıtımı.

Ənənəvi və modern Azərbaycan ailə modellərinin daşıyıcıları olan, eləcə də xarici təsirlərə məruz qalan soydaşlarımızın respublikamızın hər yerinə səpələnməsi, elektron resurslarda işləyə biləcək mütəxəssis çatışmazlığı, gənc ailə sahiblərinin, subay olaraq nikaha daxil olmasına gözlənilənlərin və gənclərin milli-mənəvi dəyərlərimizə zəif həvəs göstərmələri, qarışiq nikahlardan ibarət ailə tiplərinin artması və b. problemlərin həllinə təsir göstərmək, sözsüz ki, bir layihə çərçivəsində mümkün olmasa da, ictimai fəalların bu məsələyə xüsusi diqqət ayırmalarına çalışılacaq.

Elmi araşdırmalardan ibarət toplunun nəşri və yayılması, mətbuatda və elektron KİV-də, eləcə də internet resurslarında, yeni mediada, sosial şəbəkələrdə bu risklərlə bağlı güclü təbliğat və tanıtım işlərinin aparılması, xüsusi

elektron resursların yaradılması, mütəxəssislərin ekspert röyləri ilə ictimai düşüncəyə təsir mexanizmlərini tapmaqla problemlərin nisbətən aradan qaldırılmasına səy göstəriləcək.

Layihənin icrasından aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsi nəzərdə tutulub:

- çağdaş dövrün İKT texnologiyalarına uyğun olaraq, Azərbaycan klassik və modern ailə dəyərlərinin beynəlxalq informasiya resurslarında tanıtılması, yayılması, inkişafı və zənginləşməsi mövzularında gənc intellektual-lar, populyar bloqerlər tərəfindən müxtəlif formatlı materialların hazırlanmasına təkan veriləcək və bunların e-resurslarında, müxtəlif sosial şəbəkələrdə yayımı təşkil ediləcək;

- nüfuzlu alimlərin, tədqiqatçıların, qələm adamları, gənclərin, bloqerlərin milli ailə, etnik-mənəvi dəyərlər mövzusuyla bağlı görüşlər keçiriləcək. Hazırlanmış materiallar kağız və elektron formada nəşrə hazırlanacaq, internetdə yerləşdiriləcək və istifadə üçün açıq yayımlanacaq;

- milli ailə, etnik-mənəvi dəyərlərlə bağlı internet və sosial mediada ayrıca elektron resurs yaradılması nəzərdə tutulur. Feysbuk səhifəsinin təşkil edilməsi, hazırlanacaq materialları orada yerləşdirməklə gənclər və dünyada yaşayan soydaşlarımız arasında Azərbaycan birgəyaşarlığı düşüncə-yaşam tərzlərinin öyrənilməsinə, populyarlaşmasına, internetdə yayılmasına, inkişafına təkan verəcək virtual aksiyalar, müzakirələr təşkil olunacaq;

- Azərbaycan ailəsinin müasir formaları və modelləri haqqında elmi-kütləvi araşdırmalardan ibarət toplunun kağız və elektron formada nəşri;

- Azərbaycan milli ailə dəyərlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi ilə bağlı və bəşəri etik dəyərə çevrilməsi üçün innovativ formada internet aksiyaları, onların inkişaf tarixinin araşdırılmasına yönəli tədbirlər həyata keçiriləcək;

- layihənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məkanlarda fəaliyyət göstərən rəsmi və ictimai təşkilatlarda, KİV orqanlarında, məktəblərdə, elmi dairələrdə və s. Azərbaycan milli dəyərlərinin qorunması, inkişaf etdirilməsinin vacibliyi barədə fikir mübadiləleri, diskussiyalar aparılacaq, Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində görüş və təqdimat – tanıtım məclisləri keçiriləcək;

- yazılı və elektron KİV, yeni mediada media-aksiyalar təşkil olunacaq.

Təşkilatçılar olaraq layihənin icrası nəticəsində bu problemlə əlaqədar baş verə biləcək aşağıdakı dəyişiklikləri vurğulaya bilərik:

- ailəşünaslarla görüşlərin keçirilməsi, onların bilik və təcrübəsinin araşdırılması, ailə problemləri üzrə ixtisaslaşmış rəsmi və ictimai qurumlarla əlaqələrin yaradılması və onların təcrübəlerinin, fəaliyyətinin öyrənilməsi;

- klassik və modern Azərbaycan ailə modellərinin şifahi və yazılı qaynaqlardan bəhrələnərək öyrənilməsi, tədqiqi, çağdaş dövrə uyğunlaşdırılması, təcrübəli ailə sahibləri ilə liberal düşüncəli gənclərin müntəzəm görüşlərinin təşkili;

- Azərbaycanda və dünyadakı soydaşlarımızın yararlandığı milli ənənəvi və modern ailə modelləri, dəyərlərimizi, nikah fəlsəfəmizi beynəlxalq aləmə çıxarmaq, bəşəriyyətin mənənəvi-sosial, mədəni-etik normasına çevirmək, dəyərlilərini ingilis dilinə tərcümə etdirib internet vasitəsilə UNESCO-nun xətti ilə bəşəriyyətin qeyri-maddi sərvətlər siyahısına salınmasına müxtəlif formada aksiyalar vasitəsilə nail olmaq;

- müasir dövrdə milli ailə dəyərlərinin, Azərbaycan ailə-nikah institutunun, fəlsəfəsinin inkişafı və zənginləşməsi istiqamətində alimlər, araşdırmaçılar tərəfindən elmi məqalələrin yazılmasını təşviq etmək, toplu hazırlamaq və həmin materialları nüfuzlu saytlarda, intellektual dərgilərin səhifələrində nəşr etdirmək, eləcə də internet resurslarında yayımını həyata keçirmək;

- təşkilat könüllülərinin layihə çərçivəsində cəmiyyətə fayda olacaq işlər ətrafında birləşməsinə, yeni bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsinə nail olmaq.

Yeni dövrün tələblərinə uyğun, milli – klassik və modern ailə dəyərlərimizin beynəlxalq informasiya resurslarında inkişafı və zənginləşməsində gənc intellektuallar, populyar bloqerlər tərəfindən müxtəlif formatlı materialların hazırlanması həvəsləndiriləcək və bunların internet resurslarında, sosial şəbəkələrdə yayımı təşkil ediləcək. Real və virtual formada kreativ-innovativ təşəbbüsleri dəstəkləməklə günümüzün tələblərinə uyğun ailə dəyərlərimizin zənginləşdirilməsi situmullaşdırılacaq. Yeni innovativ üsul-

larla – yazılı və elektron nəşrlərə çalışmaq vərdişləri, bu istiqamətdə bacarıqları formalaşdırılacaq, ailə məsələlərinə həsr olunmuş elmi-sahəvi istiqamət daha da zənginləşdiriləcək. Müasir zamanda milli ideya – azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas atributlarından olan ailə dəyərlərinin saflığının qorunması və inkişaf etdirilərək modernləşdirilməsi daim diqqət mərkəzində olacaq.

Fəaliyyət zamanı əldə edilən nəticələr geniş ictimaiyyət arasında araşdırılan problemə diqqəti artıracaqdır. Azərbaycan ailə nikah institutunun mənəvi dəyər seqmentlərinin izahı ilə həm də cəmiyyətdə onun vacibliyi diqqətə çatdırılacaqdır. XXI əsrədə yaşayan soydaşlarımız milli və modern ailə modelləri haqqında müxtəlif təsəvvürə malik olacaqdır. Ailə modellərimizin problemləri və onun ən yaxşı dəyərlərinin yaşadılması yolları da ictimaiyyətə təqdim ediləcəkdir. Gənclərimiz ailə dəyərlərimizin ən yaxşı tərəflərini tanıyacaq, onların faydalı cəhətlərindən xəbərdar olacaq, onların yerini və rolunu öyrənəcəklər. Xüsusilə gənc nəsil milli ailə dəyərləri haqqında geniş məlumat ala biləcək, müxtəlif ailə modellərimizi tanımaq imkanını qazana caqdır. Ailə modellərimiz haqqında əldə edilmiş bütün qənaətlərin KİV-də təbliğinin həyata keçirilməsi mənəvi dəyərlərimizin, o cümlədən milli klassik və modern ailə formalarımızın qorunması və yaşadılması istiqamətində atılmış önəmli addımlardan biri olacaqdır.

İctmai təşkilat olaraq müxtəlif mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği, mental-vətənpərvərlik möv-

zuda kitabların, toplu və dərgilərin nəşri istiqamətində silsilə layihələr həyata keçirmişik. Təşkilatda fəaliyyət göstərən üzvlərin əksəriyyəti alımlar, pedaqoqlar, qələm adamları, tanınmış imza sahibləri və milli dəyərlər sahəsində işləyən elmi-yaradıcı şəxslərdir.

Reallaşdırduğumız layihələr, indiyə qədər apardığımız işlər, ictimai-sosial fəaliyyətlərimiz Azərbaycan cəmiyyətində ciddi əks-səda yaratmış, orta və ali təhsil ocaqları, dövlət və ictimai qurumlar, mədəniyyətyönümlü QHT-lər tərəfindən indiyə qədər də faydalananlır. Yazılı və elektron KİV-dəki çoxsaylı məlumat və materiallar, eləcə də ekspertlərimizin çıxışları bir daha sübut edir ki, cəmiyyətimiz üçün faydalı işlər ortaya qoymağın bacarmışığı. Bu layihə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Respublika Ağsaqqallar Birliyi, AMEA-nın Folklor İnstitutu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Milli QHT Forumu, ali məktəblərin filologiya fakültələri, KİV, internet, sosial media, elektron kitabxana və b. qurumlarla faydalı münasibətlər qurulacaq.

Layihənin icrası və nəticələri haqqında mütəmadi olaraq mətbuat və elektron KİV vasitəsilə məlumat veriləcəkdir. Bununla bağlı xüsusi verilişin hazırlanması üçün telekanallara müraciət edilməsi nəzərdə tutulub. İB-in saytından layihə haqqında lazım bilinən informasiyaları almaq olar. Yekunda mütəxəssislər, QHT nümayəndələri, alımlar və dövlət orqanları nümayəndələrinin iştirakı ilə bütövlükdə layihənin nəticələri ilə bağlı dəyirmi masa keçirilə-

cək. Layihənin davamlılığının təmin olunması üçün ailə dəyərləri ilə bağlı silsilə layihələr həyata keçirmək fikrindəyik. Layihənin icrası, alınan nəticələrin ictimailəşməsi sözügedən sahəyə ictimai diqqətin daha da artmasına təkan verəcək və cəmiyyətdə yeni-yeni ideyaların ortaya çıxmاسını stimullaşdıracaq.

Həyata keçiriləcək layihə istənilən vaxt geniş ictimai-mədəni monitorinq üçün açıq olacaq. Ailə məsələləri ilə bağlı rəsmi təşkilatlar, sahəvi elmlərlə əlaqədar kitab nəşri və yayımı ilə məşğul olan qurumların nümayəndələri, eyni zamanda elmi tədqiqat institutları, ali təhsil ocaqlarında çalışan alimlər və mütəxəssislərin monitorinqin işinə cəlb olunması nəzərdə tutulur. Yekun materiallar həm yazılı və elektron KİV-də yayımlanacaq, həm də saytda yerləşdiriləcək. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası, Ailə, Qadın və Uşaq Problem-ləri üzrə Dövlət Komitəsi, Respublika Ağsaqqallar Birliyi, Milli QHT Forumu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi kimi qu-rumların ekspertləri tərəfindən layihənin qiymətləndirilmə-sinə şərait yaradılacaq.

Layihənin yetərincə təbliği və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcək. Layihənin təqdimi və təbliğinə xüsusi önəm veriləcək: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada Azərbaycan ailə modelləri, fəlsəfəsi, dəyərlərinin geniş yayılmasına səbəb olacaq. Televiziyyada və mətbuatda layihə haqqında röylər, fikirlər, məqalələr çap olunacaq, müzakirə xarakterli re-

portaj və süjetlər hazırlanacaq.

KİV-də gedən materiallara, elmi müzakirələrin səviyyəsinə, çap ediləcək toplunun dəyərinə, əhatə edəcək iştirakçıların, internet resurslarında yerləşdiriləcək materiallara olan kütləvi müraciətlərin sayına, cəmiyyətdəki əks-sədaya və reaksiyalara görə xüsusi meyarlar işlənib hazırlanacaq və layihənin nəticələri qiymətləndiriləcək.

Həyata keçiriləcək işlər, aksiyalar, fəaliyyətlərimiz və layihə ilə bağlı hesabatlar yazılı və elektron KİV-də yayılacaq. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının, Milli QHT Forumunun, Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, Respublika Ağsaqqallar Birliyinin, AMEA-nın humanitarianönümlü institutları, ölkəmizdə və xaricdə fəaliyyət göstərən ictimai-sosial, mədəni-elmi qurumların, e-kitabxana kimi təsisatların ekspertləri tərəfindən layihənin qiymətləndirilməsinə şərait yaradılacaq. Layihənin təbliği və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcək. Layihənin təqdimatı, tanıtımı və sosial şəbəkələrdəki virtual təbliğinə xüsusi önəm veriləcək: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada Azərbaycan milli ənənəvi və modern ailə modellərinin, dəyərlərinin geniş yayılmasına səbəb olacaq.

MÜNDƏRİCAT:

1. Məlahət Həsənova.	
Ön söz. Azərbaycan ailəsinin yeni modelləri layihəsi haqqında.....	3
2. Aynur Sofiyeva.	
Azərbaycanda modern ailə dəyərləri	9
3. Elnur Rüstəmov.	
Dövrümüzün Azərbaycan ailəsi: ənənəvi, yoxsa yeni modellər?!.....	11
4. Cəmilə Çiçək (İsbəndiyarova).	
Tarixi-etnoqrafik və elmi baxışlardakı milli ailə dəyərlərimiz.....	20
5. Babək Bayramov.	
Cəmilə Çiçəyin tərtib etdiyi "modern Azərbaycan ailə modeli" kitabı haqqında	39
6. Bilal Hüseynov.	
Azərbaycan ailə modelinin folklor qaynaqları.....	43
7. Elçin Qaliboğlu.	
Azərbaycan ailəciliyi: qədimlikdən gələn ənənələrin modernliyi.....	51
8. Əlirza İsbəndiyarov.	
Modern Azərbaycan ailə modeli: gələcəyimizin inkişaf yolu.....	60

Modern Azərbaycan ailə modeli Azərbaycan dilində

Cəmilə Köçəri qızı İsbəndiyarovə. Modern Azərbaycan ailə modeli. Bakı, "Elm və təhsil", 2019

Nəşriyyat direktoru: Prof. Nadir Məmmədli
Korrektor: Kəmalə Cəfərli
Texniki redaktor: Əlirza İsbəndiyarov
Dizayner: Cəfər Kərimov
Operator: Zəminə İsbəndiyarovə

Yığılmağa verilmiş: 18.07.2019

Çapa imzalanmış: 30.07.2019

Kağız formatı: 60/84

Həcmi: 80 səh.

Sayı: 400

Kitab ZİMDTİB-in sifarişi ilə
"Elm və təhsil" nəşriyyatında hazır depozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur

